

ВІДКРИТА НАУКА

ВСТУПНИЙ ПОСІБНИК

Варшава / Прага, 2023

Редактори — Анна Володко та Зуза Вьорогурська

Автори розділів

Валентина Дртінова, *Карлів університет*

Дагмар Ганзлікова, *Карлів університет*

Мілан Янічек, *Карлів університет*

Анна Ксьонжчак-Гроновська, *Варшавський університет*

Кароліна Мінх, *Варшавський університет*

Ліліанна Налевайська, *Варшавський університет*

Зуза Вьорогурська, *Варшавський університет*

Анна Володко, *Варшавський університет*

Переклад з англійської

Катерини Ткачук

Набір і верстка

Юстина Гжимала-Луц

Джерело ілюстрацій

Storyset (<https://storyset.com/>)

Дана публікація була співфінансована Польським національним агентством з питань академічного обміну (пол. NAWA) в рамках програми «Солідарні з Україною».

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10370739>

UNIVERZITA
KARLOVA

NAWA POLISH NATIONAL AGENCY
FOR ACADEMIC EXCHANGE

Зміст

Розділ 1

Вступ до відкритої науки 5

Розділ 2

Пошук робіт у відкритому доступі 9

Розділ 3

Управління даними досліджень та дані FAIR 14

Розділ 4

План управління даними 22

Розділ 5

Препринти та відкрите рецензування 28

Розділ 6

Обережно — хижак! Короткий poradnik, як не потрапити в пастку 33

Розділ 7

Зелений відкритий доступ 38

Розділ 8

Ліцензії відкритого доступу 42

Розділ 9

Стратегії публікування в журналах відкритого доступу 45

Розділ 10

Стратегії публікації монографій
з галузей гуманітарних і соціальних наук (HSS) 52

Розділ 11

Ідентифікатор дослідника та цифрова стратегія: створення
справжнього ідентифікатора ORCID для забезпечення видимості 59

Розділ 12

Вплив досліджень та бібліометрія: відкрита наука, суспільство, інновації 63

Розділ 13

Громадянська наука. Як залучити громадськість
до участі в дослідницьких проектах 69

У світі, в якому знання являють собою потужну силу для здійснення позитивних змін, відкрита наука виступає у ролі каталізатора прогресу. Мова йде про колективні зусилля, спрямовані на те, щоб знання не обмежувалися лише вузьким колом осіб, а могли поширюватися серед багатьох, долаючи кордони та стимулюючи інновації задля покращення життя суспільства та нашої планети. Прийняття концепції відкритої науки — це крок назустріч більш справедливому, прозорому та процвітаючому майбутньому для нас усіх.

Відкрита наука має особливе значення для України, особливо в контексті триваючої війни та післявоєнних обставин. Існує кілька ключових причин, чому відкрита наука в даний час може мати для України вирішальне значення:

1. **Міжнародна співпраця та підтримка:** Міжнародна співпраця, за сприяння відкритої науки, може принести користь українському науковому співтовариству. Завдяки відкритому обміну результатами наукових досліджень, різноманітними даними та ресурсами українські дослідники отримують доступ до світової мережі експертів, можливостей фінансування та спільних проектів, які допоможуть відновити та зміцнити їхню наукову інфраструктуру.
2. **Доступ до знань:** В умовах післявоєнного періоду доступ до знань стає критично важливим чинником у вирішенні широкого спектру проблем — від охорони здоров'я до відбудови інфраструктури. Відкрита наука забезпечує вільний доступ до важливої інформації та досліджень, полегшуючи українським науковцям та політичним діячам можливість ознайомлення з цінними спостереженнями та даними.
3. **Інновації та відновлення:** Відкрита наука здатна посприяти відновленню та розвитку країни. За її допомогою українські дослідники зможуть застосовувати наявні світові знання задля розробки інноваційних рішень у сфері післявоєнної відбудови, економічного зростання та сталого розвитку.
4. **Розвиток людського капіталу:** Заохочення до впровадження принципів відкритої науки здатне допомогти утримати та залучити таланти в Україну. Відкритий доступ до освітніх ресурсів та дослідницьких можливостей може підвищити привабливість України для молодих науковців та студентів, стимулюючи наукове та економічне зростання країни.
5. **Дані для прийняття рішень:** При розвитку подій у післявоєнний період прийняття рішень на основі даних має життєво важливе значення. Відкрита наука забезпечує доступ до істотних даних, що можуть стати нагоді для формування політики та розробки стратегій відновлення інфраструктури, сфери охорони здоров'я та інших критично важливих секторів.
6. **Прозорість та підзвітність:** Відкрита наука сприяє прозорості та підзвітності, що є запорукою ефективного управління та боротьби з корупцією. Вона дає змогу гарантувати ефективне використання ресурсів, виділених на післявоєнну відбудову та благо суспільства.
7. **Стійкість та готовність:** Відкрита наука спроможна допомогти Україні краще підготуватися до можливих криз у майбутньому, чи то стихійні лиха, чи то геополітичні виклики. Шляхом відкритого обміну знаннями та дослідженнями Україна матиме змогу підвищити стійкість та адаптивність своєї наукової та освітньої систем.

Даний вступний посібник з питань відкритої науки — це плід спільних старань бібліотекарів Карлового університету в Празі (Чеська Республіка) та Варшавського університету (Польща). Це наш скромний інтелектуальний внесок у, як ми сподіваємося, якнайшвидшу відбудову України та зміцнення її дослідницького потенціалу.

Слава Україні!

[Ми визнаємо факт використання сервісу Chat GPT ver.3.5 для створення деяких частин цього вступу]

Розділ 1

Вступ до відкритої науки

Мілан Янічек
Карлів університет

«Відкриття наука – це наукова практика, за якої інші особи мають змогу співпрацювати та вносити свій вклад завдяки тому, що дані досліджень, лабораторні нотатки та результати інших дослідницьких процесів знаходяться у вільному доступі на умовах, що дозволяють повторно використовувати, розповсюджувати та відтворювати наукові дослідження, їхні основні дані та методи.»

Визначення «відкритої науки» проєкту «FOSTER»

Необхідність впровадження практик, що позначаються терміном «відкрита наука» (англ. Open Science), зумовлена наявністю труднощів з публікацією результатів наукових досліджень, що спостерігаються останніми роками. Можна стверджувати, що відкрита наука спричиняє радше еволюцію, ніж революцію – хоча деякі зміни, пов'язані з її впровадженням, виявляються більш руйнівними, ніж інші.

Наукові публікації тривалий час були основним результатом дослідницької діяльності. Репутація дослідників та установ вимірювалася переважно «об'єктивно» за допомогою наукометричних показників. Було створено цілу спеціалізовану видавничу індустрію, котра з плином часу створила середовище, де найбільше важить саме репутація часопису, забезпечивши видавцям (у багатьох випадках приватним комерційним компаніям) сильну позицію в дослідницькій системі. Не лише видавнича діяльність, але й оцінювання наукової діяльності значною мірою залежить від послуг, що надаються приватними компаніями, що суттєво контрастує з тим фактом, що значна частка досліджень фінансується за рахунок саме державних коштів.

З іншого боку, дослідники нерідко стискаються з тиском, що несуть за собою критерії оцінювання наукової роботи, які спонукають їх публікувати численні статті в якомога **престижніших журналах**. Журнали відіграють дуже важливу роль у нинішній системі, котра стає все сильнішою разом із зростанням їхнього престижу. Видавці здатні ефективно монетизувати цей престиж, що й призводить до збільшення обсягу коштів, що виділяються з дослідницьких бюджетів на фінансування їхньої діяльності. У деяких випадках вони також володіють й усіма правами на статті, обмежуючи доступ широкої публіки до них.

Відкритий доступ (англ. Open Access) до публікацій є частиною концепції відкритої науки, котра спрямована на вирішення даної проблеми. Оскільки видавці щороку підвищують розмір передплати, то все більшого значення набуває необхідність пошуку способу надати громадськості доступ до результатів досліджень, що були профінансовані за державний кошт.

Іншим важливим аспектом є достовірність досліджень. Мірою зростання кількості статей зростає і кількість статей, що містять помилки. Така ситуація може призвести до каскадного ефекту, оскільки хтось інший може базувати свої дослідження на такого роду помилкових результатах досліджень. У багатьох випадках публічних досліджень науковці не можуть належним чином захистити свою роботу, що знижує довіру громадськості до науки в цілому. **Відтворюваність** досліджень потребує покращення.

Проблема в цьому випадку певною мірою полягає в тому, що «наукові статті» й досі залишаються основним типом наукової продукції. Статті часто обмежені за обсягом до певної кількості сторінок/знаків, а для кращого розуміння дані представляються у вигляді графіків. Такий підхід може бути успішним для забезпечення читабельності статті, але часто може виявитися неефективним, коли з отриманими результатами виникають

певні проблеми. З усіма тими можливостями, що надають ІТ-технології для наукових досліджень, науці більше не обов'язково залишатися «статтеподібною».

Відкрита наука вирішує цю проблему, акцентуючи увагу на важливості розкриття більшої кількості частин дослідницького процесу. Особлива увага приділяється **управлінню даними досліджень** (див. Розділ 3), включаючи опис того, як повинні виглядати дані (**принципи FAIR для дослідницьких даних**), і що ними слід ділитися **«настільки відкрито, наскільки це можливо, і настільки закрито, наскільки це необхідно»**. Інші частини дослідницького проекту також мають носити прозорий характер — від планування експерименту, використання програмних засобів з відкритим кодом або лабораторних зошитів до створення документації, яка б забезпечувала достатній контекст усього процесу.

Більше того, надання достовірних результатів досліджень, у тому числі дослідницьких даних, повинно принести й ще один позитивний ефект: **багаторазовість використання**. Повторне використання певних елементів дослідження (наприклад, дослідницьких даних, програмного забезпечення), що були створені кимось іншим, може створити нові можливості та заощадити фінансові ресурси. Дану ідею радо схвалюють дослідницькі агенції, що фінансують наукові дослідження.

Чергові нові можливості може принести залучення інших людей з-поза рамок дослідницької групи, в тому числі широкої громадськості, до деяких видів діяльності, пов'язаних з проведенням досліджень. В деяких галузях **громадянська наука** (див. Розділ 13) є давно усталеною практикою, котра також забезпечує покращення впливу досліджень на суспільство. З іншого боку, залучення великої групи людей з різним досвідом і навичками може вимагати створення специфічних робочих процесів щодо управління даними та їх відтворюваності.

Концепцію відкритої науки підтримують різні зацікавлені сторони

Деякі спонсоруючі установи та проектні програми, включаючи найбільшу європейську програму дослідницьких проектів «Горизонт Європа» (англ. Horizon Europe), вимагають обов'язкового впровадження про наукового процесу низки засад відкритої науки (зокрема, відкритого доступу та принципів FAIR). Деякі з цих змін вже включені в європейське законодавство, особливо в Директиву про відкриті дані, і поступово імплементуються в національне законодавство різних країн.

Крім того, дедалі частіше журнали вимагають публікації базових даних разом із самою статтею. Фактор прозорості допомагає захистити самі ж журнали від допущення критичних помилок у статтях, які можуть зашкодити їхній репутації. Багато журналів також змінюють свою видавничу модель з передплати на відкритий доступ, хоча цей перехід не завжди відбувається легко, а його фінансовий аспект часто є досить проблематичним.

Третьою важливою групою зацікавлених сторін у розвитку практик відкритої науки в Європі є великі дослідницькі інфраструктури. Оскільки вони базуються на транскордонному співробітництві, проте, як правило, у спільній сфері, їм легше зрозуміти цінність прозорості та обміну знаннями для забезпечення ефективної співпраці. Багато практичних інструментів, робочих процесів і стандартів, що використовуються у відкритій науці, походять з їхньої результатів саме такої діяльності.

Виклики та можливості

Незважаючи на те, що підтримка відкритої науки поступово зростає, шлях до впровадження її принципів у життя не завжди є безперешкодним. Деякі аспекти вимагають радикальних змін, які не так легко впровадити. Інші ж з них потребують багато часу і зусиль, аби інтегрувати їх у повсякденну роботу всіх дослідників.

Відкритий доступ трансформує фінансові потоки (на даний момент мова йде часто про перехід від передплати, що сплачується через бібліотеки, до оплат за опублікування статті, що сплачується дослідниками/проектами), проте **сталого розвитку видавничої справи** (порівняно з комерційною видавничою діяльністю) ще й досі не було досягнуто (див. Розділ 8).

Проведення досліджень у прозорий спосіб може породжувати нові вимоги та витрати, які нині зазвичай не пов'язані зі різноманітними заохоченнями та винагородами. Таким чином, додатковим аспектом впровадження відкритої науки є зміни в **оцінюванні науки**. Значну роль у цьому процесі відіграє Коаліція з розвитку оцінювання наукових досліджень (англ. Coalition for Advancing Research Assessment, CoARA).

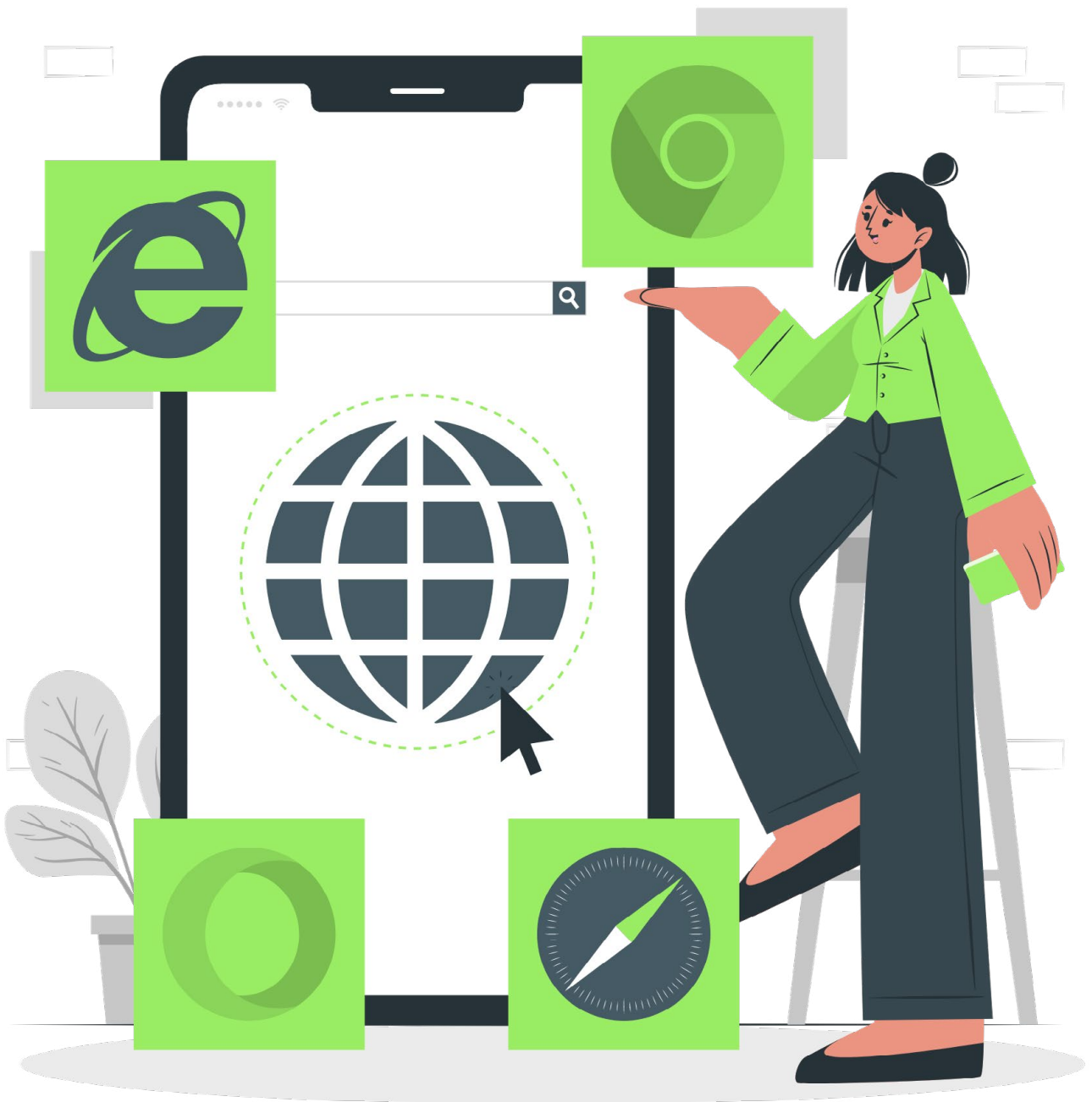
В Європі все продовжують формуватися різноманітні технічні **інфраструктури** — в основному під егідою Європейської хмари відкритої науки (англ. European Open Science Cloud, EOSC). Але не менше значення слід приділяти й проведенню **тренінгів, навчальних заходів** (особливо для молодих дослідників) та наданню **підтримки**.

Мине ще деякий час, перш ніж ми зможемо відмовитися від такого явного слова «відкрита» у терміні «відкрита наука», коли практики відкритої науки стануть загальноприйнятими і відкрита наука прирівняється до **«науки, реалізованої належним чином»**.

Розділ 2

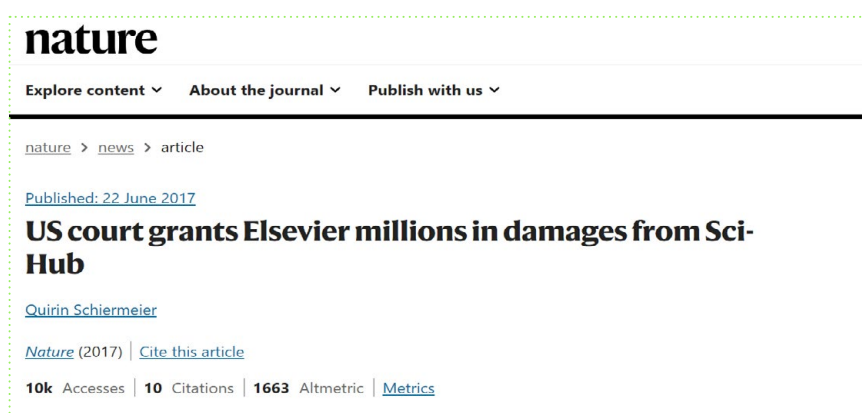
Пошук робіт у відкритому доступі

Валентина Дртінова
Карлів університет

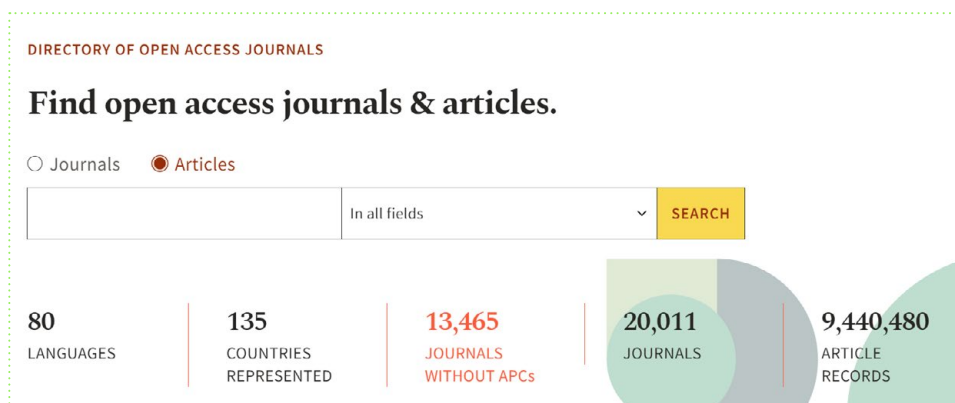
Видавці просять читачів платити за доступ до більшості дослідницьких публікацій. Оплата за такий доступ, як правило, здійснюється університетськими бібліотеками. За звичай університетські бібліотеки надають інформацію про наявні в них книжкові фонди, що доступні для співробітників університету та його студентів, у своїх каталогах. Але що робити людям, які жодним чином з університетом не пов'язані?

Існують також майданчики з публікаціями, доступ до яких мають усі користувачі, як наприклад, всім відомий веб-сайт під назвою Sci-Hub. Однак, публікації розміщуються на Sci-Hub без дотримання авторських прав. Деякі з цих публікацій оприлюднюються на даній платформі нелегально, оскільки їхні авторські права були порушені. Загалом, Sci-Hub вирішує проблему безпосереднього доступу до інформації, але не розв'язує проблеми самої схеми розповсюдження публікацій. На зображенні нижче ви можете помітити, що Sci-Hub своїм існуванням створює реальну юридичну проблему, яка розглядається в суді.

Проблему системи розповсюдження матеріалів вирішує модель під назвою «відкритий доступ». Основна мета відкритого доступу — без жодних перешкод надавати доступ до результатів досліджень усім бажаючим. Відкритий доступ може надаватися видавцем (у випадку журналів відкритого доступу) або автором (у випадку самоархівування результатів у репозитаріях відкритого доступу).

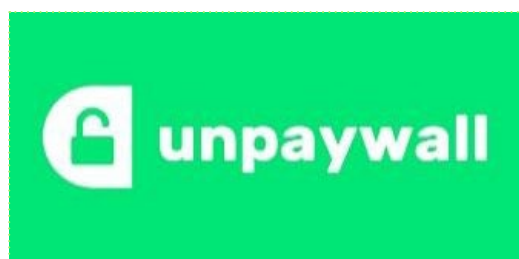
Перше місце, де ви можете знайти як журнали відкритого доступу, так і конкретні статті, опубліковані в режимі відкритого доступу, це [Каталог журналів відкритого доступу](#) (англ. Database of Open Access Journals, DOAJ) (див. на картинці). Однак там представлені не всі статті, які знаходяться у відкритому доступі, а лише ті, що були опубліковані в журналах відкритого доступу.

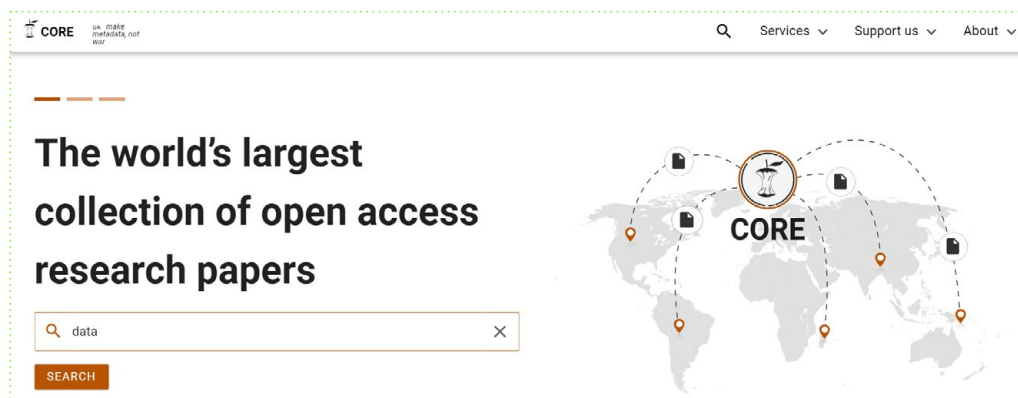
До найпростіших способів пошуку всіх опублікованих робіт належить перегляд статей у базах даних, таких як Web of Science. Для пошуку статей виключно у відкритому доступі скористайтеся фільтром «Відкритий доступ» (англ. Open Access) (див. зображення нижче).

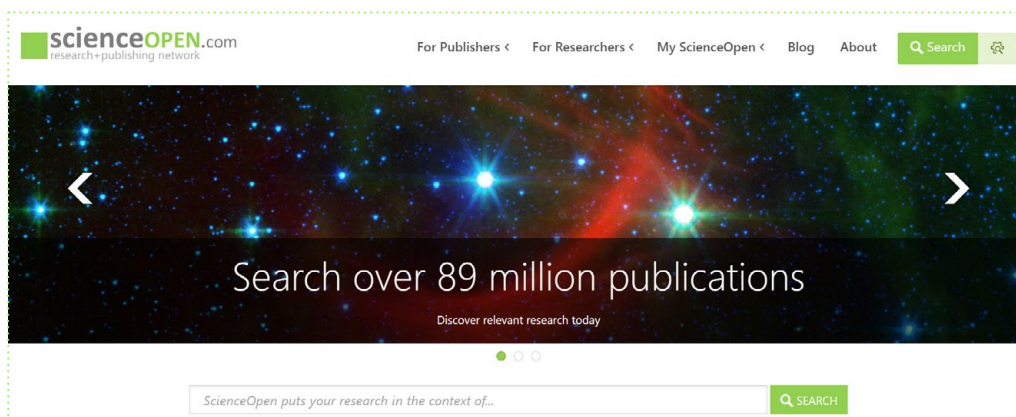
Quick Filters		
☐	🔥 Highly Cited Papers	41,788
☐	🔥 Hot Papers	988
☐	📄 Review Article	773,836
☐	🕒 Early Access	50,175
☐	🔒 Open Access	3,106,158
☐	📌 Enriched Cited References	620,397
☐	💬 Open publisher-invited reviews	6,655

В цих двох джерелах ви знайдете лише ті роботи, які були опубліковані журналами у відкритому доступі. Однак понад 50% робіт все ще перебувають в рамках платного доступу. Деякі з цих публікацій можуть бути самоархівовані їхніми авторами на своїх персональних веб-сайтах або репозитаріях. Для пошуку самоархівованих матеріалів можна завантажити плагін під назвою Unpaywall. Цей інструмент дозволяє дізнатися, чи існує можливість десь в іншому місці отримати доступ до конкретної роботи, яка початково перебуває під обмеженням платного доступу і не доступна до перегляду на сайті певного журналу.

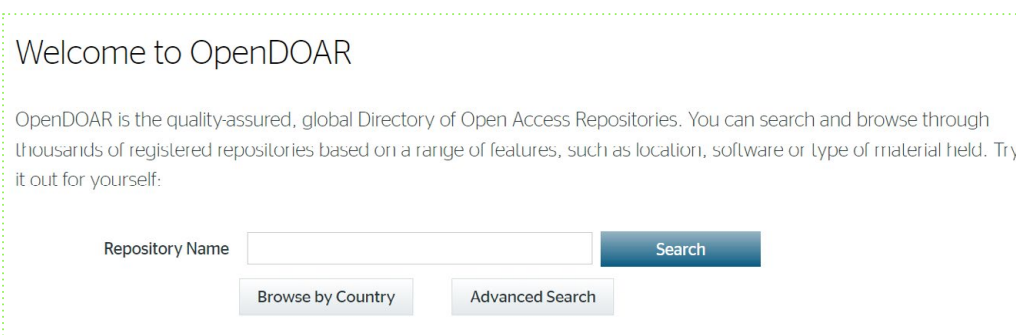

CORE та ScienceOPEN — це назви інших платформ, котрі пропонують відкритий доступ до публікацій, з якими ви маєте змогу ознайомитися.

До чергових джерел робіт з відкритим доступом можна віднести репозитарії відкритого доступу. Дані репозитарії можна знайти за допомогою інструменту під назвою OpenDOAR. Детальніше про нього ви зможете дізнатися у Розділі 7.

Процес рецензування в академічних журналах, що іноді буває досить довготривалим, належить до загальноновизнаних методів надання експертної оцінки різним науковим статтям у академічній спільноті. Проте, іноді існує справжня потреба, зокрема в деяких галузях, невідкладно поділитися результатами дослідження зі спільнотою, не чекаючи на завершення процесу рецензування. Для подолання цієї перешкоди було створено багато серверів препринтів, в більшості випадках галузевих, таких як [medRxiv](#), [bioRxiv](#) або [SOCARXIV](#). Навіть читаючи препринти, необхідно завжди пам'ятати, що даного типу статті ще не пройшли етапу рецензування, і тому слід підходити до поданих в них результатів досліджень доволі критично.

У режимі відкритого доступу поширюються не лише публікації, а й дослідницькі дані та набори даних. Реєстр сховищ даних досліджень (англ. Registry of research data repositories, RDRs) може полегшити вам пошук наборів даних.

Більше того, багато робіт з відкритим доступом отримують публічну ліцензію, яка дозволяє читачам використовувати цю роботу не лише для читання. Докладніше про ліцензії відкритого доступу ви зможете дізнатися у Розділі 7.

Розділ 3

Управління даними досліджень та дані FAIR

Мілан Янічек
Карлів університет

Що таке дані досліджень?

Під даними дослідження ми розуміємо будь-яку інформацію, яка була зібрана, виявлена, згенерована або створена з метою підтвердження оригінальних результатів дослідження.

Дані досліджень можуть виступати в різних формах (як цифрових, так і нецифрових):

- Електронні таблиці, документи
- Аудіо- та відеозаписи
- Зображення, фотографії
- Анкети, результати тестів, стенограми інтерв'ю
- Код, програмне забезпечення
- Лабораторні зошити, польові нотатники, щоденники
- Зразки, екземпляри, артефакти

Наукові статті зазвичай ґрунтуються на даних досліджень, але класичний паперовий формат їхньої подачі обмежував способи представлення даних. Розвиток технологічних можливостей відкрив нові шляхи для того, щоб ділитися даними разом зі статтями або навіть окремо від них. Таким чином підвищується достовірність проведених досліджень і забезпечується їхня відтворюваність та багаторазовість використання їхніх результатів. З іншого боку, відсутність даних може призвести до того, що результати дослідження будуть поставлені під сумнів та розцінені як такі, що не піддаються перевірці.

Протягом усього процесу наукового дослідження необхідно належним чином управляти даними. Даний процес можна описати за допомогою представленого нижче циклу даних досліджень (англ. Research Data Cycle, RDC):

Управління даними досліджень (англ. Research Data Management, RDM) — це процес упорядкування, депонування та збереження даних, отриманих під час реалізації дослідницького проекту. Незважаючи на те, що ефективне управління даними може виявитися завданням не з легких, воно надає багато переваг не лише дослідникам, але й широкому колу громадськості. Наведемо перелік деяких прикладів:

- Демонстрація доброчесності проведених досліджень, зміцнення репутації дослідника, що згодом призведе до посилення впливу
- Сприяння підвищенню надійності та відтворюваності досліджень
- Допомога в прогнозуванні потенційних проблем, які можуть виникнути під час дослідницького процесу
- Полегшення написання та редагування наукових робіт
- Спрощення пошуку даних для інших
- Зменшення ризику відкликання статті через плутанину або неправильне зазначення даних
- Зменшення ризику втрати даних
- У разі виникнення проблем із певною статтею, науковці матимуть змогу відстояти свою позицію або, принаймні, довести, що вони добросовісно відзвітували про свої результати.
- Забезпечення безперервності в реалізації довгострокових проектів та узгодженості в проектах із залученням кількох дослідників
- Гарантія того, що дослідження відповідають усім вимогам, встановленим спонсорами та видавцями
- Просування наукових досліджень у всьому світі шляхом повторного використання даних

Обмін даними

Управління даними досліджень завжди повинно відбуватися належним чином, але якими є найкращі методи для їхнього обміну? Не всі дані можуть бути опубліковані у відкритому доступі — деякі дослідницькі дані містять персональну або конфіденційну інформацію, а частина досліджень може бути додатково захищена нормами законодавства про інтелектуальну власність. Існують також й інші вагомні причини для обмеження доступу та повторного використання даних досліджень. Беручи до уваги зазначені обмеження, дані досліджень доцільно поширювати за принципом «настільки відкрито, наскільки це можливо, і настільки закрито, наскільки це необхідно».

Принципи FAIR для дослідницьких даних

Керівні принципи FAIR щодо належного управління дослідницькими даними були створені з метою оптимізації обміну даними та їхнього повторного використання як людьми, так і машинами. Ці принципи описують 4 категорії вимог, згідно з якими даним повинні бути притаманні наступні властивості:

- Відшукуваність, Доступність, Сумісність, Багаторазовість (англ. FAIR – Findable, Accessible, Interoperable, Reusable)

Принципи FAIR представлені у 15 пунктах, згідно з якими дані повинні бути:

1. Відшукуваними:
 - f1. (Мета)даним назавжди присвоюється глобально унікальний і постійний ідентифікатор.
 - f2. Дані описуються великою кількістю метаданих.
 - f3. (Мета)дані рееструються або індексуються в ресурсі, який достатньо легко знайти.
 - f4. Метадані вказують ідентифікатор даних.
2. Доступними:

Ваші дані повинні бути у вільному доступі, а в ідеалі — зберігатися в репозитарії. Навіть якщо доступ до даних обмежений, метадані мають залишатися відкритими.

 - a1. (Мета)дані можна знайти за їх ідентифікатором за допомогою стандартизованого протоколу зв'язку.
 - a1.1. Протокол відкритий, безплатний і реалізований універсально.
 - a1.2. Протокол передбачає процедуру автентифікації та авторизації, де це необхідно.
 - a2. Метадані доступні навіть тоді, коли даних більше немає в наявності.
3. Сумісними:

Щоб ваші дані можна було інтегрувати з іншими даними, для їхнього опису слід використовувати стандартизовану лексику.

 11. (Мета)дані використовують для представлення знань формальну, доступну, загальну та широкоживану мову.
 12. (Мета)дані використовують лексикон, який відповідає принципам FAIR.
 13. (Мета)дані включають кваліфіковані посилання на інші дані (метадані).
4. Доступними до багаторазового використання:

Кінцевою метою принципів FAIR є оптимізація багаторазового використання дослідницьких даних. Для досягнення цієї мети важливо, щоб дані були досить докладно описані та були доступні для обміну за ліцензією з найменшою кількістю обмежень, аби користувачі знали, яким чином ці дані були згенеровані, що вони описують і як їх можна використати.

r1. (Мета)дані мають велику кількість точних і відповідних ознак.

r1.1. (Мета)дані видаються з чіткою та доступною ліцензією на використання даних.

r1.2. (Мета)дані пов'язані з їхнім походженням.

r1.3. (Мета)дані відповідають стандартам спільноти, які стосуються певної предметної області.

Слід зазначити, що реалізація зазначених принципів у багатьох випадках залежить від реального стану речей і конкретних вимог дослідницької галузі. Реалізація принципів FAIR залежить, з одного боку, від практики управління даними під час проведення дослідницької роботи, але значною мірою також і від наявності відповідної інфраструктури та стандартів предметної області.

Розгляньмо всі аспекти принципів FAIR для дослідницьких даних більш детально:

F – Findable (Відшукуваність)

Якщо ви хочете зробити ваші дані придатними для багаторазового використання, у якості першого кроку потрібно забезпечити можливість їхнього знаходження як людьми, так і машинами — тобто ключовою необхідністю являється зробити метадані придатними для машинного зчитування.

Метадані та постійні ідентифікатори (ПІ) мають важливе значення для відшукуваності даних. Обидві ці концепції дуже тісно пов'язані зі світом бібліотек, що є основною причиною того, чому бібліотеки часто беруть активну участь у проведенні тренінгів з управління даними досліджень.

Метадані є однією з ключових властивостей наборів даних. На сьогоднішній день дослідники зазвичай вводять метадані самостійно, й тому подеколи можуть заплутатися в таких термінах, як «ключові слова», «предметні рубрики» чи «онтології». Навіть найкращий набір даних не може бути використаний, якщо його неможливо знайти.

Постійні ідентифікатори (англ. Persistent identifiers, PIDs) відіграють істотну роль у чіткому описі взаємозв'язків між об'єктами.

ПІ використовуються для ідентифікації багатьох різних речей — статей, наборів даних, людей, установ і навіть зразків та інструментів. ПІ дозволяють встановлювати між ними однозначні зв'язки, які піддаються машинному зчитуванню.

Постійні ідентифікатори повинні бути:

- Глобально унікальними — певний ідентифікатор присвоюється лише одному конкретному об'єктові
- Відшукуваними — представлення об'єкта в мережі повинне бути доступне через наданий йому ідентифікатор
- Незмінними — ідентифікатор має бути доступним до використання на сталій основі, а об'єкти, котрим вони відповідають, не повинні змінюватися; якщо об'єкт перестає існувати, то принаймні метадані в будь-якому випадку мають залишатися доступними.

На даний момент більшості дослідникам добре відомі ідентифікатори DOI (англ. Digital Object Identifier), тобто ідентифікатори цифрового об'єкту, що використовуються для статей, котрі публікуються в журналах. ORCID (англ. Open Researcher and Contributor ID) — це відкритий ідентифікатор дослідника і співавтора, що також набуває нині великого значення. У світі дослідницьких даних номери DOI, що надаються консорціумом DataCite, стають найважливішими постійними ідентифікаторами, але слід зазначити, що

в окремих дослідницьких галузях можуть існувати різні типи спеціальних ідентифікаторів, які використовуються для позначення дослідницьких даних. Нові постійні ідентифікатори зазвичай призначаються репозитаріями при депонуванні наборів даних. Ось до прикладу — найпростіший спосіб отримати номер DOI для певного набору даних — це розмістити його в репозитарії, в якому його йому нададуть.

Зазвичай існують певні фінансові вимоги, пов'язані з забезпеченням незмінності ідентифікаторів. Знову ж таки, бібліотеки часто долучаються до підтримки сталості навколишнього середовища та беруть участь у фінансуванні інфраструктури ідентифікаторів. Приміром, у Чехії нещодавно було створено новий pid-центр, який обслуговує національні консорціуми як для DataCite DOI, так і для ORCID. Передбачається, що завдяки ширшому використанню ідентифікаторів впровадження IT-послуг стане дешевшим, що в довгостроковій перспективі дасть змогу заощадити кошти.

A – Accessible (Доступність)

Дані та метадані мають бути доступними за стандартною схемою. Зазвичай це стосується стандартного протоколу HTTP для доступу до даних через Всесвітню павутину. Окрім того, можна налаштувати протоколи доступу з підтримкою процедур автентифікації та авторизації.

У більшості випадків надання доступу через сховище даних буде цілком достатнім для виконання більшості вимог. Говорячи більш узагальнено, то людина, котрій відомо ідентифікатор певного набору даних, повинна мати змогу дізнатися, яким чином вона може отримати до нього доступ.

Однією з важливих характеристик доступності є забезпечення доступу до метаданих, навіть якщо самі дані вже більше не доступні — метадані повинні залишатися доступними для користувача в будь-якому випадку.

I – Interoperable (Сумісність)

Повинна існувати можливість поєднувати одні дані з даними, що походять з інших джерел, як також із іншими інструментами. Формат даних має бути відкритим та функціонально сумісними.

Слід зазначити, що в деяких випадках може бути проблематично підібрати відповідний відкритий формат — наприклад, коли формат даних було оптимізовано для підвищення швидкості або він має певні характеристики, які жоден відкритий формат не в змозі відтворити. У подібних випадках причини використання закритого формату повинні бути чітко обґрунтовані.

Фактор сумісності тісно пов'язаний з використанням найкращих практик у конкретних дослідницьких сферах. Існування встановлених галузевих стандартів має вкрай важливе значення і багато дослідницьких сфер наразі працюють над їх створенням. Деякі приклади галузевих стандартів можна знайти на сайті <https://fairsharing.org/>.

Принципи сумісності тісно пов'язані з принципами багаторазового використання і їх дуже важко досягти. До того ж вони мають бути з самого початку залучені до процесу дослідження і їх не можна просто взяти й легко «виправити» постфактум.

Чи самого факту відкритості вистачить?

Візьмемо до прикладу таблицю вимірювань температури:

темп. [°C]:

36,6

36,1

37,8

41,5

Хоча подані вище дані і являються відкритими та певним чином описаними, проте весь контекст нам достеменно невідомий: йдеться про температуру пацієнтів чи про температуру повітря влітку? Контекст є важливим елементом сумісності.

R – Reusable (Багаторазовість)

Дані мають бути оптимізовані для багаторазового використання. Знайшовши дані в репозитарії, особи повинні мати змогу легко з'ясувати:

- яким є контекст створення (або модифікації) цих даних
- на яких умовах вони можуть повторно використовувати дані (наприклад, умови ліцензування)

Дані, які можуть бути ліцензовані як об'єкти авторського права, публікуються на умовах ліцензії Creative Commons (CC). Ліцензія CC широко використовується й у випадку інших видів робіт. Детальніше про неї мова піде у Розділі 8.

Дані також можуть підлягати ліцензуванню на більш детальних або суворих умовах, але такий підхід досить часто призводить до обмеження можливості повторного використання результатів, обмежуючи їхній вплив, а відтак такого роду практика може розглядатися як контрпродуктивна.

Набори даних, що оприлюднюються без ліцензії, становлять проблему з точки зору повторного використання, оскільки вони можуть підпадати або не підпадати під дію певних положень законодавства (в тому числі авторського права), про які потенційному користувачеві може бути невідомо.

Як створити дані FAIR?

Процес створення даних досліджень відповідно до принципів FAIR повинен розпочинатися одночасно з самим процесом дослідження. На завершальному етапі, коли дослідження наближається до етапу публікації, реалізація деяких принципів може виявитися дуже складною і дорогавартісною справою. Планування управління даними може виявитися дуже ефективним задля дотримання всіх вимог належного управління даними досліджень.

Варто також зазначити, що деякі аспекти значною мірою залежать від дослідницької інфраструктури та репозитаріїв (відшукуваність, доступність), а деякі — від специфіки дослідницької галузі (сумісність, багаторазовість).

На щастя, на сьогодні існують деякі сервіси, які можуть допомогти у дотриманні кількох принципів FAIR: предметно-орієнтовані та загальні репозитарії.

Репозитарії дослідницьких даних

Існує кілька категорій репозитаріїв дослідницьких даних:

Предметно-орієнтовані репозитарії — часто створюються спільнотою користувачів на підставі певних типів даних. Такого типу репозитарії надають послуги, які максимально відповідають даним, що в них зберігаються. Прикладами даних послуг може слугувати база даних нуклеотидних послідовностей GenBank <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/genbank/> або репозитарій мовної обробки LINDAT <https://lindat.cz/>. Загалом можна очікувати того,

що в майбутньому спільноти, що спеціалізуються в певних галузях, створюватимуть все більше і більше репозитаріїв, що були розроблені з дотриманням принципів FAIR.

Інституційні репозитарії — створюються установами для задоволення своїх специфічних потреб. Інституційні репозитарії дозволяють безпечно зберігати та обмінюватися даними, створеними дослідниками, які працюють в даних певних установах, і, таким чином, більш схильні адаптуватися до їхніх вимог та потреб. З точки зору певної установи, такі репозитарії дозволяють покращити контроль над створеними даними та їх збереженням. Прикладами інституційних репозитаріїв можуть бути HeiData Гейдельберзького університету <https://heidata.uni-heidelberg.de/> або UNIMI Dataverse Міланського університету <https://dataverse.unimi.it/>

Загальні репозиторії — загальні або універсальні репозитарії — це репозитарії, які не накладають суворих обмежень на те, які саме дослідницькі дані можуть зберігати в них їхні користувачі. Вони надають загальні послуги, допомагаючи (головним чином) дотримуватися принципів відшукуваності та доступності, тобто містять метадані, постійні ідентифікатори та забезпечують доступ до даних. Зазвичай в такого типу репозитаріях дані може розміщувати будь-який дослідник.

При виборі репозитарію даних дослідники повинні спочатку спробувати пошукати підходящий предметно-орієнтований репозитарій. Другим по черзі варіантом, у разі можливості, слід обрати інституційний репозитарій. Загальні репозитарії також є хорошими варіантами, особливо такі широко відомі загалу, як Zenodo Європейської організації з ядерних досліджень (фр. Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire, CERN — <https://zenodo.org/>), котрий підтримується навіть такими установами, що фінансують наукові дослідження, як напр., Європейська комісія.

Розділ 4

План управління даними

Дагмар Ганзлікова
Карлів університет

Ключовим інструментом, який допомагає науковцям відстежувати дані своїх досліджень, є план управління даними (ПУД). План управління даними (англ. Data Management Plan, DMP) — це документ, який описує, які дані будуть створені та яким чином вони оброблятимуться під час дослідницького проєкту, а також окреслює плани щодо обміну даними та їхнього збереження. Багато дослідників, можливо, вже й розробляють свого роду «плани управління даними», навіть не знаючи, що цей термін означає! Завдяки належному документуванню дослідницьких даних їм буде набагато простіше підготувати трохи більш офіційно оформлений документ і додати до нього інформацію, якої бракує.

В ідеальному випадку, перший проєкт плану управління даними повинен бути розроблений ще до початку проведення дослідницького проєкту — це надасть науковцям змогу переконатися, що у них наявна вся необхідна підтримка та обладнання. Якщо дослідники виявлять, що їм не вистачає, наприклад, якогось обладнання, то у них все ще залишиться час, щоб внести необхідні кошти в грантову заявку. План управління даними — це «живий» документ, який в процесі дослідження слід **регулярно оновлювати**, щоб у ньому відображалось те, що насправді відбувалося з даними.

Навіщо розробляти план управління даними?

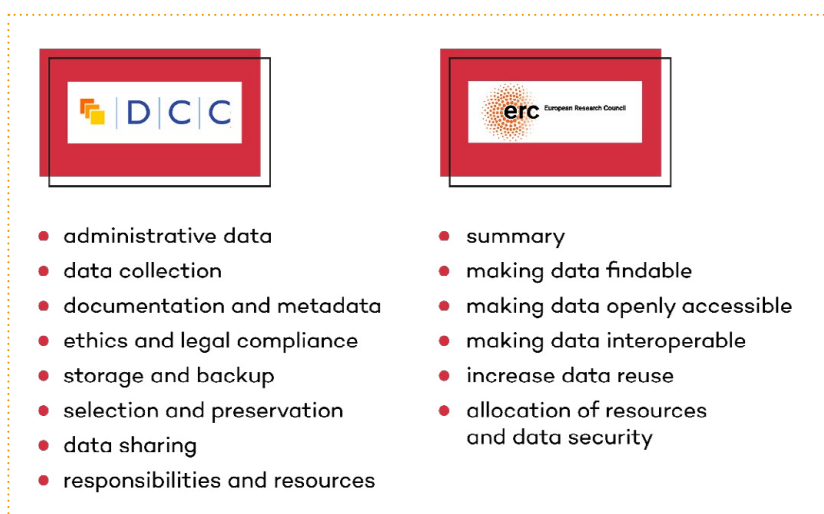
- Деякі спонсори досліджень вимагають створення планів управління даними, особливо в ЄС (наприклад, програма «Горизонт Європа», Європейська дослідницька рада).
- Перевірка наявності всього необхідного обладнання та підтримки
- Допомога в передбаченні потенційних проблем
- Забезпечення повноти, точності та надійності даних
- Зменшення ризику дублювань, втрати даних або порушення їхньої безпеки
- Гарантія безперервності та узгодженості довгострокових проєктів, в яких беруть участь кілька дослідників

Що має бути включено до плану управління даними

Не існує єдиної усталеної форми, яку повинен мати ПУД — різні установи або спонсори дослідження можуть робити акцент на різних аспектах управління дослідницькими даними. Якщо ваша установа або спонсор дослідження вимагає використовувати певний шаблон для створення даного плану, вам слід дотримуватися цих вимог; в іншому випадку, ви можете обрати той шаблон, який найбільше відповідає вашим потребам і вашому дослідницькому проєктові.

Змістове наповнення ПУД також залежатиме від типу дослідження та зібраних у ньому даних. Наприклад, етика та захист персональних даних можуть бути важливим фактором для дослідників у галузі соціології або охорони здоров'я. З іншого боку, для науковців у галузі біології чи фізики, котрі оперують великими обсягами даних, питання зберігання та резервного копіювання даних можуть виявитися набагато істотнішими.

Як приклад, пропонуємо ознайомитися зі шаблонами ПУД [Центру цифрового кураторства](#), [ЦЦК](#) (англ. Digital Curation Centre, DCC) та [Європейської дослідницької ради](#), [ЄДР](#) (англ. European Research Council, ERC), наведеними нижче. У той час як шаблон ЦЦК слідує життєвому циклу дослідницьких даних — від збору даних через документування та зберігання до їхнього довгострокового збереження та обміну ними — шаблон ЄДР радше зосереджується на принципах FAIR (див. Розділ 3).

Приклади змістового наповнення шаблонів планів управління даними, розроблених Центром цифрового кураторства та Європейською дослідницькою радою

Приклади заповнених планів управління даними можна знайти на наступних веб-сайтах:

- Розділ публічно доступних ПУД на DMPonline: https://dmponline.dcc.ac.uk/public_plans
 - ◆ Цей список ніким не модерується, тож кожен, хто користується інструментом створення планів на веб-сайті DMPonline, може надати публічний доступ до свого плану управління даними.
- Каталог ПУД Робочої групи з управління дослідницькими даними LIBER (англ. LIBER Research Data Management Working Group): <https://libereurope.eu/working-group/research-data-management/plans/>
 - ◆ Це модерований каталог ПУД з різних предметів і дисциплін, складений Робочою групою з управління дослідницькими даними LIBER.
- Приклади ПУД та рекомендації від Центру цифрового кураторства: <https://www.dcc.ac.uk/resources/data-management-plans/guidance-examples>
 - ◆ Список, що модерується ЦЦК, відсортований відповідно до спонсорів, які фінансують дослідження

Інструменти для створення плану управління даними

Існує багато способів створити ПУД. Його можна просто написати на аркуші паперу або заповнити завантажений шаблон у текстовому редакторі. Однак є кілька безкоштовних веб-інструментів, які можуть допомогти у створенні ПУД, шляхом надання шаблону, постановки конкретних запитань про управління даними та надання подальших порад щодо того, як відповісти на ці запитання. Найчастіше використовують такі інструменти, як DMPonline та Data Stewardship Wizard.

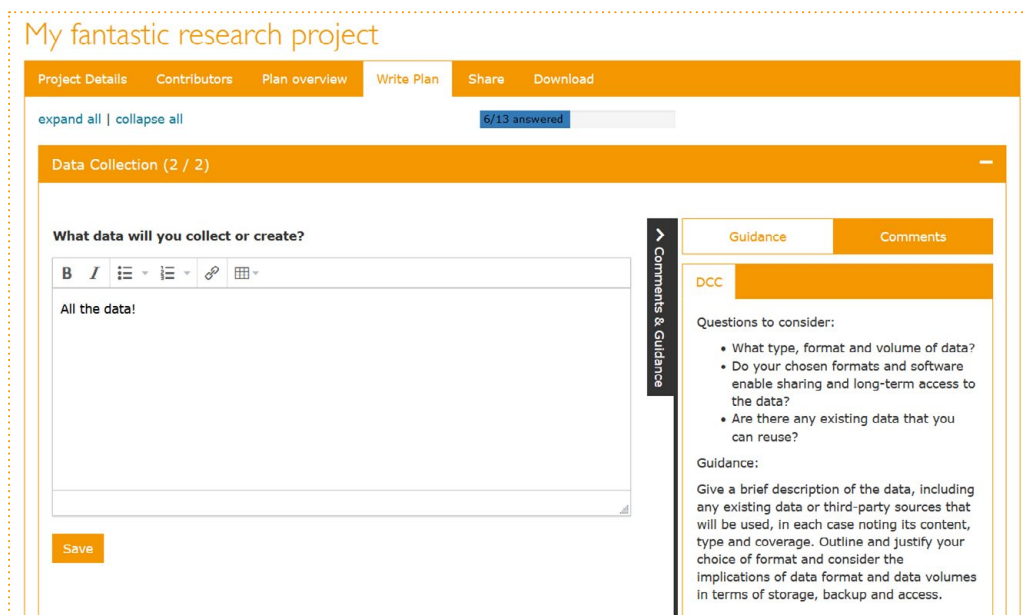
DMPonline

DMPonline — це загальнодоступний веб-інструмент, розроблений Центром цифрового кураторства.

Інструмент пропонує низку **заздалегідь підготовлених шаблонів**, розроблених на основі конкретних вимог, перелічених у програмних документах спонсорів (перелік доступних шаблонів можна знайти на веб-сайті [dmronline](#)), а ПУД створюється шляхом надання відповідей на запитання до обраного шаблону у формі довільного тексту. Якщо ваш спонсор або установа не висуває конкретних вимог щодо ПУД, даний інструмент пропонує вам доступ до загального шаблону ЦЦК (див. зображення вище).

Короткий опис інструменту:

- Працює із заздалегідь підготовленими шаблонами, розробленими на основі вимог різних установ або спонсорів досліджень
- Користувачі заповнюють шаблон у формі довільного тексту
- Містить додаткові поради щодо того, що саме потрібно включити в конкретні частини плану
- Дозволяє співпрацювати над ПУД з колегами, налаштовуючи різні права доступу (редагування або тільки для читання)
- Можливість експортування планів у різних форматах (наприклад, csv, html, docx, pdf або json)

Попередній перегляд веб-інструменту [dmronline](#)

Data Stewardship Wizard

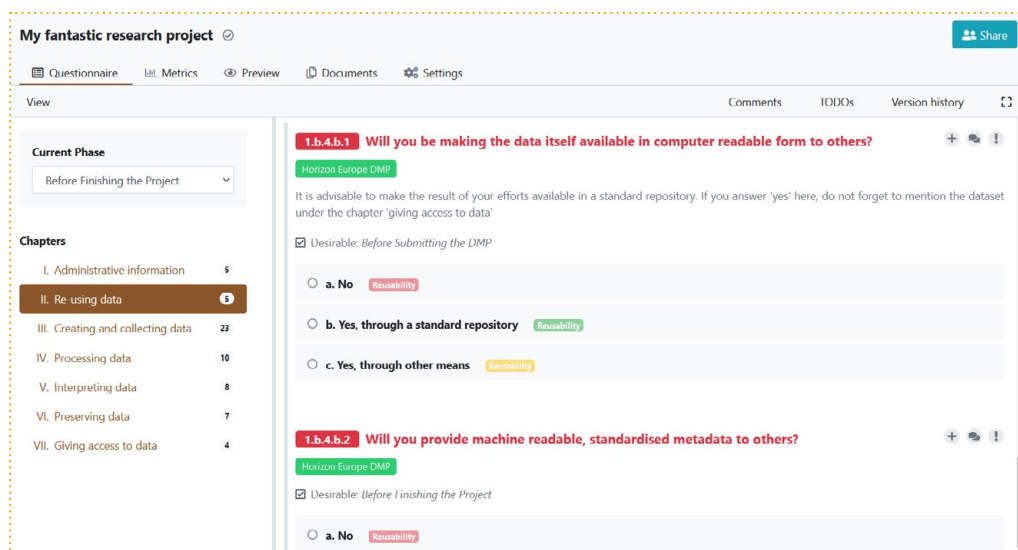
Data Stewardship Wizard (DSW) — це загальнодоступний веб-інструмент, розроблений в рамках дослідницької інфраструктури [ELIXIR](#).

Інструмент допомагає користувачеві зорієнтуватися в різних сферах управління даними за допомогою смарт-опитувальників (так званих «Knowledge Models» (з англ. моделі знань)), які задають необхідні питання на основі наданих користувачем попередньо відповідей. Відповідаючи на запитання, користувачі поступово розширюють свої знання щодо різних аспектів управління даними (наприклад, ліцензування, архівування даних тощо). Перевагою цього інструменту є те, що він відображає показники відповідності

принципам FAIR там, де це доцільно, підказуючи користувачеві, як саме зробити свої дані якомога більш FAIR-орієнтованими.

Короткий опис інструменту:

- Працює з заздалегідь підготовленими шаблонами, розробленими на основі вимог різних установ або спонсорів досліджень
- Користувачі відповідають на запитання, що ставляться смарт-опитувальником, здебільшого із можливістю вибору кількох варіантів відповідей.
- Відображає показники відповідності принципам FAIR
- Підтримує доступ до історії версій плану
- Включає в себе додаткові рекомендації, розроблені на основі книги під назвою «Data Stewardship for Open Science» Баренда Монса (Barend Mons) та веб-сайту rdmkit.
- Дозволяє співпрацювати над ПУД з колегами, налаштовуючи різні права доступу (редагування або тільки для читання)
- Експортування планів у різних форматах (наприклад, LaTeX, html, docx, pdf або json)
- Експорт планів у підтримуваних шаблонах (асоціації Science Europe, програм «Горизонт 2020» та «Горизонт Європа» або машинозчитувальних ПУД)

Попередній перегляд веб-інструменту Data Stewardship Wizard

Роль бібліотеки

План управління даними — це документ, який дослідникам необхідно розробити самостійно. Адже виключно вони самі здатні осмислити свій дослідницький проєкт і тип даних, з якими вони працюють, настільки чітко, щоб мати змогу підготувати змістовну документацію до нього. Роль бібліотеки та інших допоміжних наукових співробітників полягає в тому, щоб надавати рекомендації на рахунок того, що саме мають включати в себе плани, а також перевіряти, чи не вимагається у даному випадку якийсь конкретний шаблон, і зорієнтовувати дослідників щодо інструментів, які допоможуть їм у створенні цих планів.

Джерела / Допоміжна література

- Digital Curation Centre. Data Management Plans [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.dcc.ac.uk/resources/data-management-plans>
- Digital Curation Centre. 2013. Checklist for a Data Management Plan v.4.0. Edinburgh: Digital Curation Centre. Режим доступу: <https://www.dcc.ac.uk/dmps/checklist>
- ELIXIR. 2021. Data Management Plan. Research Data Management Kit. A deliverable from the EU-funded ELIXIR-CONVERGE project (grant agreement 871075). Режим доступу: https://rdmkit.elixir-europe.org/data_management_plan
- European Commission. Data management. H2020 Online Manual [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ec.europa.eu/research/participants/docs/h2020-funding-guide/cross-cutting-issues/open-access-data-management/data-management_en.htm
- Jones, Sarah. 2011. How to Develop a Data Management and Sharing Plan. DCC How-to Guides. Edinburgh: Digital Curation Centre. Режим доступу: <https://www.dcc.ac.uk/guidance/how-guides/develop-data-plan>
- Mons, Barend. 2018. Data Stewardship for Open Science: Implementing FAIR Principles. Chapman and Hall/CRC. ISBN: 9781315351148.

Розділ 5

Препринти та відкрите рецензування

Ліліанна Налевайська
Варшавський університет

Препринти

Препринти (англ. preprints), також відомі як авторські оригінали статті (англ. Author's Original Manuscripts, AOMs), це версії певної статті, які ще не були надіслані до журналу для рецензування.

Препринти — це наукові матеріали, що знаходяться у вільному доступі в інтернеті й розміщуються їхніми авторами на спеціальних серверах перед рецензуванням та публікацією в академічному журналі.

Додрукарська підготовка (англ. preprinting) як академічна практика останніми роками набуває все більшого поширення, зокрема, в суспільних науках та біомедичних дослідженнях.

Деякі спонсорські установи беруть до уваги препринти під час розгляду заявок на роботу та з проханням про надання фінансування, що дозволяє оцінити заслуги дослідників, виходячи з якості їхньої роботи, а не з того, де саме вона опублікована.

Для того, щоб опублікувати препринт, необхідно спочатку обрати онлайн-репозитарій (сервер препринтів). Препринти проходять попередню верифікацію та перевірку на плагіат.

Нижче наведено список серверів препринтів у відкритому доступі:

- arXiv: репозитарій препринтів, що охоплює такі галузі, як фізика, математика, інформатика, кількісна біологія, статистика, електротехніка, системні науки та економіка, та який підтримується та обслуговується дослідницьким центром «Cornell Tech» Корнелльського університету (<https://arxiv.org/>),
- BioRxiv: сервер препринтів відкритого доступу з галузі біології, яким опікується Лабораторія в Колд Спрінг Харбор (англ. Cold Spring Harbor Laboratory, CSHL) (<https://www.biorxiv.org/>),
- ASAPbio (Accelerating Science and Publication in Biology): подібний до BioRxiv, призначений для препринтів з біологічних та екологічних наук (<https://asapbio.org/>),
- ChemRxiv: репозитарій препринтів з відкритим доступом для неопублікованих препринтів з хімії та споріднених галузей. Керування ним здійснюється Американським хімічним товариством, Королівським хімічним товариством, Німецьким хімічним товариством та Китайським хімічним товариством (<https://chemrxiv.org/engage/chemrxiv/public-dashboard>).
- PsyArXiv: репозитарій препринтів відкритого доступу з психології (<http://blog.psycharxiv.com/>),
- SocArXiv: архівний репозитарій з відкритим доступом для препринтів із соціальних наук (<https://socopen.org/>).

Публікація препринтів, тобто загальнодоступних наукових матеріалів, розміщених на спеціальних серверах препринтів перед рецензуванням у журналі, може відігравати провідну роль і в кінцевому підсумку підвищити достовірність остаточного дослідження.

Джерела / Допоміжна література

- Flanagan, A., Fontanarosa, P., Bauchner, H., Preprints Involving Medical Research — Do the Benefits Outweigh the Challenges? *JAMA Medical News*. 2020;324(18):1840-1843. doi:10.1001/jama.2020.20674 Режим доступу: <https://jamanetwork.com/journals/jama/article-abstract/2772743>
- Sarabipour, S., Debat, H. J., Emmott, E., Burgess, S. J., Schwesinger, B., & Hensel, Z. (2019). On the Value of Preprints: An Early Career Researcher Perspective. *PLoS biology*, 17(2), e3000151.

- Soderberg, C., Errington, T., Nosek B., Credibility of Preprints: An Interdisciplinary Survey of Researchers. Published October 2020 <https://doi.org/10.1098/rsos.201520>

Відкрите рецензування

Що означає рецензування?

Рецензування (англ. peer review) — це процедура, що дозволяє здійснити оцінку наукових матеріалів (наприклад, журнальних статей, книг, грантових заявок або ж доповідей на конференціях) з метою визначення якості (достовірності та оригінальності) роботи перед її публікацією. Текст піддається критичній оцінці з метою його подальшого вдосконалення. Рецензування належить до якісних методів оцінювання наукових досягнень, що здійснюється на підставі змістовних критеріїв іншими фахівцями, котрі мають аналогічні або вагоміші наукові здобутки та перебувають на порівнянному етапі своєї наукової кар'єри. Рецензування сприяє процесові прийняття роботи до публікації або виділення гранту.

У чому полягає мета відкритого рецензування?

Відкрите рецензування (англ. Open Peer Review, OPR) виступає складовою відкритої науки та важливим аспектом її розвитку. Порівняння традиційного рецензування та відкритого рецензування наочно демонструє нам основні відмінності між ними та полегшує усвідомлення цілей відкритого рецензування.

Традиційне рецензування	Відкрите рецензування
<ul style="list-style-type: none"> • Історія рецензування наукового матеріалу та внесення змін — недоступна; • Анонімне (одностороннє сліпе рецензування — рецензент знає, чію роботу оцінює, але автор не має інформації про особу рецензента; подвійне сліпе рецензування — ані експерт, який оцінює роботу, ані її автор не мають жодної інформації про одне одного); • Конфіденційне; • Лише запрошені рецензенти / незалежні експерти в даній галузі; • Вимоги до рецензентів встановлюються безпосередньо окремими журналами; • Чим вищий рейтинг журналу, тим вищі вимоги до рецензента; • Нинішній процес рецензування може призвести до тривалих затримок між подачею роботи для рецензування та її публікацією, оскільки цикли відхилення, доопрацювання та повторної подачі призводять до появи надмірної кількості рецензій. 	<ul style="list-style-type: none"> • Історія рецензування наукового матеріалу та внесення змін знаходиться у вільному доступі; • Неанонімні — автори та рецензенти знають особу одне одного (відкриті особисті дані можуть включати в себе імена рецензентів та їхню професійну приналежність, як також і професійні досягнення), включаючи повні імена рецензентів та їхню професійну приналежність, й до того ж вони закріплюються за статтею, якщо вона індексується; • Жодної конфіденційності — відкриті звіти про рецензування доступні автору та широкому загалу; відкриті звіти публікуються разом з відповідною статтею; • Краудсорсинг — будь-хто може долучитися до процесу рецензування / будь-хто може прокоментувати рукопис; • Заощадження часу.

Переваги відкритого рецензування:

- Стрімкий і недорогий спосіб розповсюдження роботи або отриманих результатів серед широкої аудиторії у відкритому доступі,
- Прискорення наукової комунікації, зокрема у міждисциплінарних галузях,
- Сприяння науково-дослідницькому прогресу, особливо під час надзвичайних подій, що мають наслідки для суспільної охорони здоров'я,
- Підвищення видимості,
- Допомога в налагодженні зв'язків та ефективному обміні результатами,
- Пришвидшення кар'єрного зростання, особливо для дослідників на початку їхньої кар'єрної стежки,
- Зростання наукометричних даних і, зокрема, показників альтметрії (англ. almetrics),
- Зменшення витрат і заощадження часу,
- Безкоштовний доступ до інформації про передові результати, методи або ж показники,
- Прискорення процесу рецензування і одночасна можливість отримати конструктивний зворотний зв'язок,
- Можливість для дослідників-початківців відточити свої навички рецензування,
- Гнучкість — можливість внесення виправлень і доповнень до рукописів — сервери препринтів дозволяють вносити виправлення до наборів даних або додавати нові, котрі певним чином доповнюють рукописи, створюючи нові препринти; можливість додавання також й інших допоміжних матеріалів і ресурсів, які перевищують обмеження, встановлені деякими журналами. Незважаючи на внесення деяких змін або додавання нових матеріалів, оригінальний рукопис продовжує зберігатися, будучи вагомою частиною історії дослідницького проекту,
- Препринти пропонують платформу для публікації негативних результатів — такого типу результати важко опублікувати в наукових журналах, а негативні результати також можуть бути джерелом знань, здатним заощадити час,
- Препринти можна цитувати — вони отримують цифровий ідентифікатор об'єкта (англ. digital object identifier, DOI).

Недоліки відкритого рецензування:

- Побожування, що наявність препринта завадить публікації в науковому журналі,
- Не всі журнали приймають до публікації попередньо надруковані десь рукописи,
- Заплутана політика або відсутність політики відкритого рецензування,
- Занепокоєння щодо недостатньої видимості препринтів,
- Потенційна упередженість і втрата можливості отримати критичний відгук, що сприяв би вдосконаленню рукопису.

Джерела / Допоміжна література

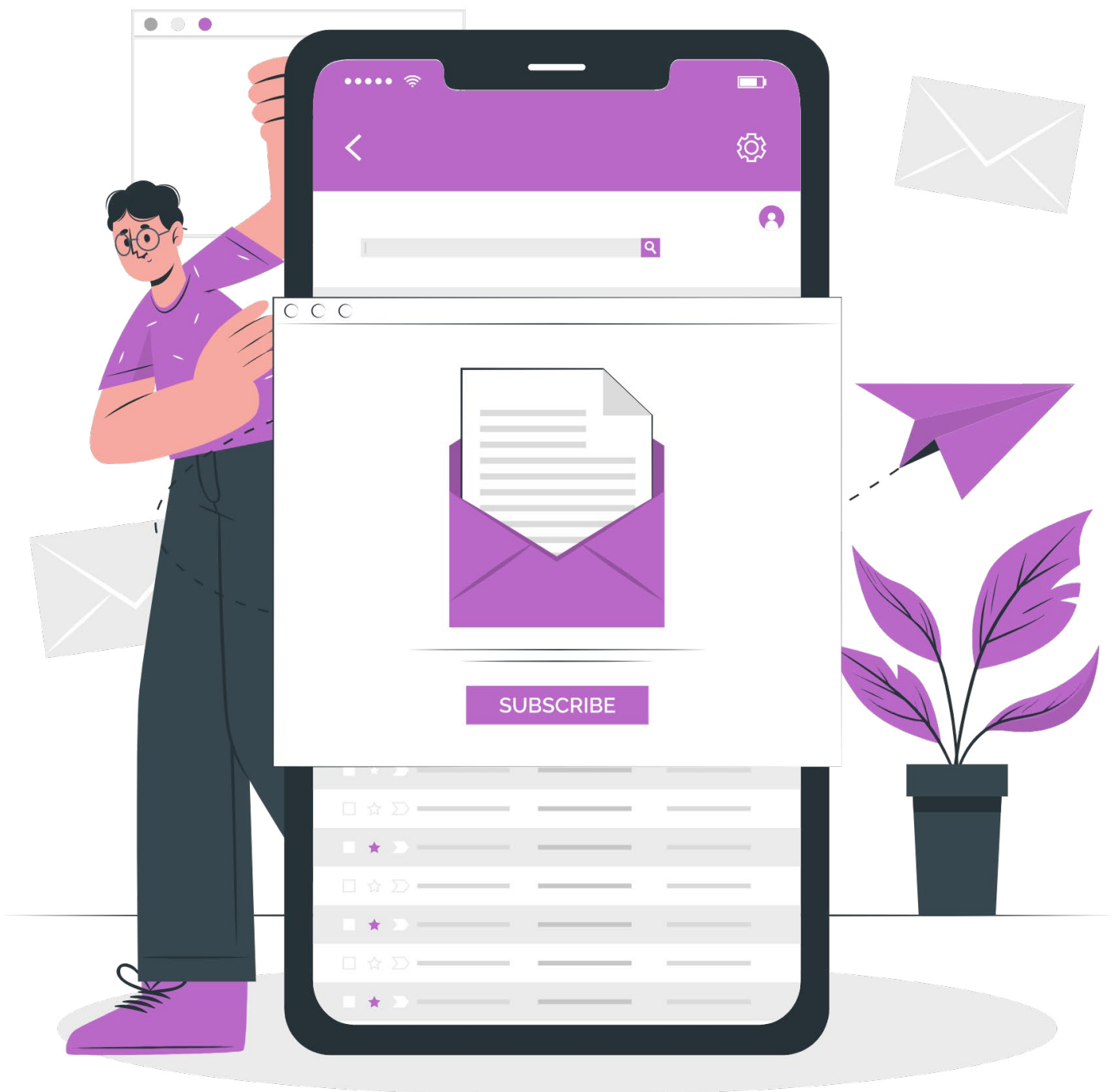
- Ferguson, C. L. (2020). Open Peer Review. *Serials Review*, 46(4), 286–291. <https://doi.org/10.1080/00987913.2020.1850039>.
- Majumdar, S. (2023). The Scope of Open Peer Review in the Scholarly Publishing Ecosystem. *Annals of Library & Information Studies*, 70(1), 10–21. <https://doi.org/10.56042/alis.v70i1.68736>.
- Ross-Hellauer T. What Is Open Peer Review? A Systematic Review [version 2; peer review: 4 approved]. *F1000Research* 2017, 6:588 (<https://doi.org/10.12688/f1000research.11369.2>) <https://f1000research.com/articles/6-588/v2>

- Wolfram, D., Wang, P., Hembree, A., & Park, H. (2020). Open Peer Review: Promoting Transparency in Open Science. *Scientometrics: An International Journal for All Quantitative Aspects of the Science of Science, Communication in Science and Science Policy*, 125(2), 1033–1051. <https://doi.org/10.1007/s11192-020-03488-4>
- Open Peer Review – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.fosteropenscience.eu/learning/open-peer-review/#/id/5a17e150c2af651d1e3b1bce>

Розділ 6

Обережно — хижакі! Короткий порадник, як не потрапити в пастку

Зуза Вьорогурська
Варшавський університет

Що означає хижацька видавнича діяльність?

Це комерційна бізнес-модель академічного видавництва, яка передбачає стягнення з авторів плати за публікацію матеріалів, обмежуючись лише поверхневою перевіркою статей на якість та достовірність, не надаючи при цьому жодних редакційно-видавничих послуг, які пропонуються легальними академічними журналами, незалежно від того, чи є вони відкритими чи ні. А якщо точніше, відсоток відмов у хижацьких журналах низький, але рідко дорівнює нулю ([Вікіпедія](#)).

Початково багато подібних хижацьких видавців орієнтувалися переважно на країни, що розвиваються (особливо Індію, Пакистан і Китай), але зі зростанням професіоналізації дедалі більше науковців із розвинених країн також нерідко потрапляють у цю пастку.

Подібний підхід застосовується і до «хижацьких конференцій», що іноді поєднується з публікацією матеріалів в хижацькому видавництві (див. нижче).

Дуже часто збитки завдані постраждалим виявляються просто колосальними: втрата часу, ресурсів та репутації!

Як же ж розпізнати хижацькі журнали?

Якщо коротко:

- Журнали, що заслуговують на довіру — застосовують жорстку процедуру рецензування та просять авторів доопрацювати статтю; існує ризик відхилення статті.
- Хижацькі журнали — лестять, роблять компліменти і запрошують до співпраці, кажучи щось в стилі: «Вітаємо, нам надзвичайно сподобалося ваше дослідження!»; пропонують доброзичливу рецензію та короткі терміни публікації.

Крім того, хижацькі видавці:

- Часто провадять активні електронні кампанії, в яких заохочують надсилати свої статті та доповіді для конференцій або вступати до редакційних колегій, часто посилаючись на ваші попередні статті чи доповіді.
- Нерідко вони підбирають оманливі назви, що схожі на інші авторитетні найменування
- Використовують для свого журналу макет, що характеризується великою подібністю до макетів інших провідних журналів.

Рецензування, період публікації та оплати

У своєму листі із запрошенням так звані «хижаки» вказують швидкий час розгляду заявки, високу результативність, репутацію і т.д. Вони обіцяють публікацію у відкритому доступі (докладніше про публікації у відкритому доступі читайте у Розділі 8). Такі видавці часто позиціонують себе «провідними» у даній галузі (хоча іноді виявляється, що вони лишень розпочинають свою діяльність). На додаток, ще й обіцяють швидко приймати статті до публікації. Фактично, це означає слабку якість рецензування та контролю якості або ж взагалі їхня відсутність. Якщо автор бажає подати статтю до хижацького журналу, він/вона повинні внести збір за подання або плату за опублікування статті — Author Processing Charges, APC (докладніше про APC читайте в Розділі 9). Плата за опублікування статті у хижацьких журналах, як правило, буде досить низькою порівняно з іншими міжнародно визнаними журналами.

Хижацькі конференції

Ще одним цікавим явищем являються хижацькі конференції. Вони здаються цілком справжніми науковими конференціями, але насправді займаються експлуаторською діяльністю, оскільки не забезпечують належного редакційного контролю над доповідями, а реклама може містити твердження про участь у них видатних науковців, які так насправді не мають до них жодного відношення ([Вікіпедія](#)).

Радимо скористатися з послуг такого інструменту як [Think. Check. Attend](#) (з англ. Подумай. Перевір. Відвідай). За його допомогою ви зможете виявити чи дана конференція є хижацькою.

Як розпізнати хижацькі конференції?

Отримавши запрошення відвідати конференцію, перевірте:

- Хто організовує дану конференцію — наукове/професійне співтовариство? університет?
- Яким чином можна зв'язатися з організаторами конференції? При листуванні вони використовують безкоштовні поштові сервіси чи з доменом «.edu»?
- Чи процес прийому статей/анотацій достатньо чітко описаний? Він не повинен бути занадто швидким
- Чи обіцяє конференція опублікувати вашу роботу? Зазвичай, справжні конференції не дають жодних гарантій щодо публікації чийось робіт, а передбачають наявність процесу рецензування робіт.

Радимо скористатися з послуг такого інструменту як [Think. Check. Attend](#) (з англ. Подумай. Перевір. Відвідай).

За його допомогою ви зможете визначити журнали та видавництва, яким можна довірити публікацію своїх досліджень.

Ось кілька запитань, відповіді на які можуть виявитися корисними при прийнятті рішення щодо надійності обраного вами видавництва:

- Чи даний журнал/видавець відомий вам, вашим колегам або вашому керівникові?
- Чи можете ви легко знайти інформацію про видавця та зв'язатися з ним?
- Чи надає журнал чітку інформацію стосовно процесу рецензування?
- Чи індексуються статті в базах даних, якими ви користуєтеся?
- Чи чули ви про членів його редакційної колегії?
- Чи вказують члени редколегії на власних веб-сайтах про свою діяльність, пов'язану з даним виданням?
- Чи бере видавництво участь у якихось загальнонавчаних ініціативах?
- Чи входить це видання до переліку [Комітету з етики публікацій](#) (англ. [Committee on Publication Ethics, COPE](#)).
- Чи внесено даний журнал до [Каталогу журналів відкритого доступу](#) (англ. [Directory of Open Access Journals, DOAJ](#))
- Чи перебуває даний видавець в списках [Асоціації наукових видавців відкритого доступу](#) (англ. [Open Access Scholarly Publishing Association, OASPA](#))?

Як діяти, якщо сумніви все ще не розвіялися?

Слід пошукати назву видання, до якого ви плануєте надіслати свій рукопис, серед поданих нижче списків видань:

- Білі списки: Каталог журналів відкритого доступу (DOAJ), Асоціація наукових видавців відкритого доступу (OASPA),
- Довідкові бази даних: Web of Science / Journal Citations Report, Scopus (увага: ліцензійний доступ, ваш університет може його не мати)
- Чорний список: Список потенційних хижацьких видавців та автономних журналів Джеффрі Білла (англ. Beall's List of Potential Predatory Journals and Publishers)

Що робити, якщо ви вже потрапили в пастку?

Якщо ви помилково надіслали свій рукопис до хижацького часопису, важливо якомога оперативніше вжити необхідних заходів. Майте на увазі, що авторитетні журнали, як правило, не приймуть вашу роботу, якщо раніше вона вже була десь опублікована, тому ви не матимете змоги надіслати її для публікації в інших виданнях, аж доки «журнал-хижак» не виключить її з числа своїх робіт.

Якщо ви ще не встигли підписати погодження про публікацію і розумієте, що даний журнал видається вам підозрілим (наприклад, через швидкі рецензії низької якості), слід виконати наступні кроки:

- Не підписуйте жодних угод та не здійснюйте ніяких платежів.
- Попросіть редактора негайно вилучити ваш рукопис з процесу публікації.
- Збережіть усю кореспонденцію з даним журналом.

Якщо хижацький журнал намагається стягнути з вас комісію за відкликання заявки, в жодному разі її не сплачуйте. Якщо вони погрожують вам судовим позовом, зверніться за допомогою до юридичного відділу вашого університету. Якщо журнал жодним чином не реагує і публікує вашу роботу без підписаного заздалегідь на це погодження, ви можете погрожувати їм судовим позовом за порушення авторських прав.

Якщо журнал не опублікував або видалив ваш рукопис після публікації, ви можете надіслати його для публікації в іншому журналі. Хорошою науковою практикою є інформування нового редактора про історію публікування статті.

Якщо ви вже підписали погодження про публікацію, то, можливо, ви вже передали видавцеві юридичні права на свою роботу. В такому випадку слід виконати наступні кроки:

- Зверніться до редакції журналу з проханням відкликати вашу статтю та повернути вам усі права.
- Не погоджуйтеся на сплату будь-яких комісій за відкликання статті, які хижацький журнал може від вас вимагати.
- Якщо вам вдалося домогтися відкликання вашої статті, подайте її до іншого журналу та повідомте його редактора про історію її публікації.

Якщо ваша стаття вже розміщена на сайті журналу-хижака,

- Обміркуйте можливість ініціювання процесу вилучення матеріалу з даного сайту, послаючись, у разі потреби, на низку різноманітних причин.
- Зверніть увагу, що хижацький журнал може не згодитися на виконання вашого запиту.

Якщо хижацький часопис відмовляється відкликати або вилучити вашу статтю, перегляньте зміст підписаного вами погодження про публікацію ще раз; можливо, у вас все ще є можливість розмістити препринт у відповідному репозитарії. Якщо ж такої можливості немає, вважайте це уроком на майбутнє і рухайтесь далі.

Джерела / Допоміжна література

- Cook, F., Govender, R., Brennan, P.A. (2023). Greetings From Your Predatory Journal! What They Are, Why They Are a Problem, How to Spot and Avoid Them. *British Journal of Oral and Maxillofacial Surgery*, Режим доступу: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36959056/>
- Danevska, L. et al. (2016). How to Recognize and Avoid Potential, Possible, or Probable Predatory Open-Access Publishers, Standalone, and Hijacked Journals. *PRILOZI*, 37(2–3), 5–13, <https://doi.org/10.1515/prilozi-2016-0011>
- Devnani, M., Gupta, A. (2015). Predatory Journals Are Only Part of the Problem. *BMJ*, 350, 707, <https://doi.org/10.1136/bmj.h707>
- Grudniewicz, A., Moher, D., Cobey, K. D. et al. (2019). Predatory Journals: No Definition, No Defence. *Nature*, 576, <https://doi.org/10.1038/d41586-019-03759-y>
- Schwesinger, G., Wiorogórska, Z. (2023, April 28). Predatory Publishers and Identity Fraud. *Zenodo*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7874740>
- Siler, K., Vincent-Lamarre, P., Sugimoto, C. R., Larivière, V. (2021). Predatory Publishers' Latest Scam: Bootlegged and Rebranded Papers. *Nature* 598, 563–565, <https://doi.org/10.1038/d41586-021-02906-8>

Розділ 7

Зелений відкритий доступ

Валентина Дртінова
Карлів університет

Відкритий доступ досить часто піддається критиці з огляду на великий розмір оплат за публікацію. Однак публікувати у відкритому доступі можна й безкоштовно, використовуючи так званий «зелений шлях» до відкритого доступу (англ. Green Open Access). Під цим терміном розуміють самоархівування публікацій у відкритих репозитаріях. Автори можуть самостійно архівувати як публікацію, котра спочатку була опублікована у відкритому доступі, так і публікацію, оприлюднену в передплаченому журналі. У випадку публікації у відкритому доступі за ліцензією Creative Commons (див. Розділ 8), робота може бути самоархівована в будь-який час і в будь-якому місці. Самоархівуючи статтю, опубліковану в передплаченому журналі, автори завжди повинні дотримуватися політики самоархівування даного видання. Яким чином це можна зробити?

Умови самоархівування

Перед тим, як подавати статтю, авторам слід ознайомитися з умовами самоархівування зазначеного журналу, щоб перевірити, чи журнал передбачає таку можливість. Умови зазвичай викладені у видавничому договорі (котрий часто називають ліцензійним договором або договором про передачу авторських прав). Якщо ж такої угоди не передбачено, більшість журналів мають на своєму веб-сайті документ, в якому міститься опис їхньої політики самоархівування. До числа інших корисних інструментів належить база даних SHERPA/ROMEO. Тож на які важливі фактори слід звертати увагу?

1. Яка версія може піддаватися самоархівуванню?

Деякі видавці можуть обмежувати список версій роботи, які можна самостійно архівувати. Поширення препринтів зазвичай не представляє для видавців жодних проблем. Проте, окрім препринту, деякі видавці також дозволяють самоархівувати й затверджену до публікації версію, однак не ту, що вже була опублікована.

Розвиток статті	проект	препринт	затверджена версія	опублікована версія
в процесі розробки	✓	✓	✓	
незавершена, містить помилки	✓			
передана на рецензування	✓	✓		
затверджена до публікації		✓	✓	✓
містить зауваження рецензента			✓	✓
містить форматування видавця				✓

2. Чи існує можливість самоархівувати роботу одразу після її публікації?

Виходячи з принципу ексклюзивності розповсюдження контенту, журнал може встановлювати тимчасове ембарго на публікацію певних матеріалів. У цьому випадку стаття може розміщуватися в репозитарії в будь-який час, але оприлюднення публікації може відбутися лише після закінчення певного періоду, який часто називають ембарго. Термін дії ембарго коливається від шести місяців до трьох років, залежно від сфери, в якій проводяться дослідження. Нижче представлені дані щодо тривалості ембарго для портфоліо компанії Springer.

Portfolio	Embargo length (articles)	Deposition of AM permitted in institutional or funder repository after embargo, and author's own personally maintained website*?
Nature Portfolio journals	6 months	Yes
Hybrid/transformational academic journals on nature.com platform	6 months	Yes
Springer hybrid/transformational and subscription journals	12 months	Yes
Palgrave Macmillan hybrid/transformational and subscription journals	12 months	Yes

* Authors publishing in the Springer and Palgrave Macmillan portfolios may share the AM to their personally maintained website immediately on acceptance, with no embargo. Springer Nature authors publishing across all of our imprints are also able to immediately share their research articles peer-to-peer via our SharedIt initiative. SharedIt allows authors and subscribers to provide read-only access for non-subscribers through shareable links. For further information, please visit our webpage here.

3. Чи існує можливість архівувати роботу в будь-якому репозитарії?

Інколи журнали дозволяють самоархівувати публікацію лише в деяких репозитаріях. При виборі репозитарію можна скористатися базою даних веб-сайту [Orphn.org](https://www.orphn.org/). Існує три основних типи репозитаріїв:

1.1. інституційний репозитарій

1.2. тематичні репозитарії, як-от medRxiv (лише для препринтів) або PubMed Central

1.3. мультидисциплінарні репозитарії, наприклад, Zenodo

4. Яку саме ліцензію визначає журнал для присвоєння самоархівованій роботі?

Присвоєна ліцензія надає користувачам інформацію про засади подальшого використання певних публікацій. Зокрема, для самоархівування найчастіше використовують такі ліцензії, як:

◆ Ліцензія Creative Commons

◆ Режим авторського права = тільки для читання

Як уже згадувалося, найпопулярнішими та найпростішими у використанні публічними ліцензіями є ліцензії Creative Commons (CC). Журнали або самі встановлюють, яку саме версію ліцензії CC слід надавати певній публікації, або ж забороняють надавати будь-яку з ліцензій CC, але після цього вони повинні чітко описати умови ліцензування –найчастіше це спостерігається в контексті авторського права (для отримання докладнішої інформації див. Розділ 8).

5. Чи існують ще якісь умови, яких потрібно дотримуватися?

Більшість журналів вимагають вказувати журнал, в якому стаття була вперше опублікована, часто доповнюючи дану інформацію ідентифікатором DOI даної статті.

Іноді журнал може вимагати включення до інформації про статтю якогось конкретного твердження. Для прикладу, наведемо нижче твердження, яке вимагає включати видавничу компанія Springer.

✓ *This version of the article has been accepted for publication, after peer review (when applicable) and is subject to Springer Nature's AM terms of use, but is not the Version of Record and does not reflect post-acceptance improvements, or any corrections. The Version of Record is available online at: [http://dx.doi.org/\[insert DOI\]](http://dx.doi.org/[insert DOI])*

А як бути, коли видавець не допускає самоархівування роботи? Єдиним рішенням цієї проблеми може бути подання запиту щодо виняткового розгляду вашої заявки шляхом внесення змін до договору, згідно з якими ви зможете самостійно архівувати дані.

Приклади політик самоархівування

Springer

✓ Self-archiving of papers published via the subscription route

Springer Nature supports gold OA as the simplest, most open, and most sustainable route to OA and to open science and research. Unlike green OA self-archiving of accepted manuscripts (AM), gold OA provides immediate access to the trusted, enhanced, and publisher-maintained version of record (VOR), and is not reliant on the continued existence of journal subscriptions.

Where articles are published via the subscription route, **Springer Nature permits authors to self-archive the accepted manuscript (AM)**, on their own personal website and/or in their funder or institutional repositories, for public release after an embargo period (see the table below). The accepted manuscript is the version post-peer review, but prior to copy-editing and typesetting, and does not reflect post-acceptance improvements, or any corrections.

You can read about our self-archiving policy below, or to learn more, authors can view sample copies of the exclusive licence to publish (LTP) agreements currently in use for the majority of non-OA research articles in Springer Nature-owned journals in our Nature, Springer and Palgrave Macmillan portfolios. These examples are for reference only; the self-archiving terms in agreements provided to authors following editorial acceptance may vary based on factors such as the author's status as a US government or UK Crown employee.

For more information on self-archiving to meet certain funder policy requirements, see Springer Nature's funder compliance webpage.

Elsevier

Accepted Manuscript

Authors can share their [accepted manuscript](#):

Immediately

- via their non-commercial personal homepage or blog
- by updating a preprint in arXiv or RePEc with the accepted manuscript
- via their research institute or institutional repository for internal institutional uses or as part of an invitation-only research collaboration work-group
- directly by providing copies to their students or to research collaborators for their personal use
- for private scholarly sharing as part of an invitation-only work group on commercial sites with which Elsevier has an agreement, [find out more](#)

After the embargo period

- via non-commercial hosting platforms such as their institutional repository
- via commercial sites with which Elsevier has an agreement

In all cases **accepted manuscripts** should:

- link to the formal publication via its DOI
- bear a CC-BY-NC-ND license – this is easy to do
- if aggregated with other manuscripts, for example in a repository or other site, be shared in alignment with our [hosting policy](#)
- not be added to or enhanced in any way to appear more like, or to substitute for, the published journal article

Ліцензії відкритого доступу

Валентина Дртінова

Карлів університет

Однією з основних характеристик публікування у відкритому доступі є те, що доступ до публікацій або інших результатів повинен бути незалежним; результати не повинні бути доступними лише для читання, а мусять бути оприлюднені таким чином, щоб їх можна було використовувати повторно. Цього можна домогтися шляхом ліцензування роботи на умовах публічних ліцензій. Найпоширенішими публічними ліцензіями є ліцензії Creative Commons; у світі існує понад 2,5 мільярда творів, що були оприлюднені відповідно до умов CC ліцензій!

До основних характеристик ліцензій Creative Commons відносять:

1. Безкоштовні для використання: Ліцензії Creative Commons завжди надаються на безоплатній основі. Автор не платить за використання ліцензії, так само як і покупець не платить за використання роботи автора.
2. Невиключні: Під невиключним дозволом розуміється, що твір може продовжувати використовуватися його автором і водночас необмеженою кількістю людей без необхідності будь-якої реєстрації. В той же час, автор або ж інші користувачі, як правило, не знають, хто також використовує даний твір.
3. Невідворотні: Якщо роботі надається одна з ліцензій Creative Commons, то термін її дії поширюється на весь період захисту твору, тобто протягом всього часу життя автора плюс 70 років з моменту його смерті. Через віральну природу ліцензій (вони здатні поширюватися безперестанку) обмежити термін дії ліцензії неможливо. Тому необхідно брати до уваги той факт, що після надання ліцензії відкликати її практично неможливо, так як неможливо з'ясувати, де саме може знаходитися розповсюджена робота.

Існує чотири основні елементи, що можуть містити в собі ліцензії Creative Commons:

- • **BY (attribution)** – із зазначенням авторства
- • **NC (non-commercial use only)** – лише для некомерційного використання
- • **ND (no derivatives)** – без похідних творів
- • **SA (share alike)** – поширення на тих самих умовах

Усі без винятку ліцензії включають в себе елемент «BY», у зв'язку з чим потребують вказування інформації про автора.

Шляхом комбінування зазначених вище елементів було сформовано шість типів ліцензій:

CC BY

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам розповсюджувати твір, переробляти його, вносити у нього зміни, брати його за основу для створення власних творів на будь-якому носії або у будь-якому форматі за умови зазначення первинного авторства. Ліцензія надає повноваження щодо використання роботи з комерційною метою.

CC BY-SA

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам розповсюджувати твір, переробляти його, вносити у нього зміни, брати його за основу для створення власних творів на будь-якому носії або у будь-якому форматі за умови зазначення первинного авторства. Ліцензія надає повноваження щодо використання роботи з комерційною метою. Якщо ви переробляєте певну роботу, вносите у неї зміни або берете її за основу для створення власних творів, ліцензування таким чином зміненої роботи повинно здійснюватися на тих самих умовах, що були встановлені для оригіналу твору.

CC BY-ND

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам копіювати та розповсюджувати твір на будь-якому носії або у будь-якому форматі лише у незмінному вигляді та за умови зазначення первинного авторства. Ліцензія надає повноваження щодо виконання роботи з комерційною метою.

CC BY-NC

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам розповсюджувати, переробляти твір, вносити у нього зміни, брати його за основу для створення власних творів на будь-якому носії або у будь-якому форматі лише із некомерційною метою та за умови зазначення первинного авторства.

CC BY-NC-SA

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам розповсюджувати, переробляти твір, вносити у нього зміни, брати його за основу для створення власних творів на будь-якому носії або у будь-якому форматі лише із некомерційною метою та за умови зазначення первинного авторства. Якщо ви переробляєте певну роботу, вносите у неї зміни або берете її за основу для створення власних творів, ліцензування таким чином зміненої роботи повинно здійснюватися на тих самих умовах, що були встановлені для оригіналу твору.

CC BY-NC-ND

Дана ліцензія дозволяє іншим користувачам копіювати та розповсюджувати твір на будь-якому носії або у будь-якому форматі лише у незмінному вигляді, із некомерційною метою та за умови зазначення первинного авторства.

Таким чином, найбільш, так би мовити, доброзичливим типом ліцензії є CC BY, а таким, що надає найменший обсяг повноважень — CC BY-NC-ND. Автор може скористатися інструментом, що допомагає вибрати потрібний тип ліцензії під назвою [License chooser](#), що був розроблений компанією Creative Commons.

Ліцензії Creative Commons зазнавали з плином часу певних вдосконалень. Останньою версією ліцензії являється 4.0, а найпоширенішою є версія 3.0. Існують також ліцензії CC, що були адаптовані до законодавства різних країн, за винятком версії 4.0, яка є першою міжнародною ліцензією CC, що немає похідних від неї ліцензій, адаптованих до норм національного законодавства інших країн.

Більше інформації про це можна знайти на офіційному сайті [Creative Commons](#).

Допоміжні матеріали

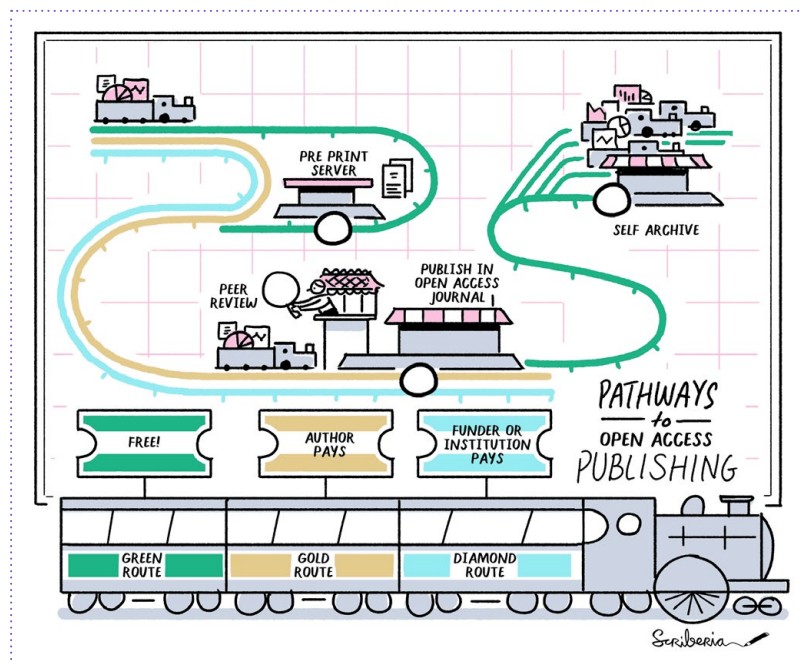
- Відео на тему ліцензій Creative Commons: <https://creativecommons.org/about/videos/creativecommons-kiwi/>

Розділ 9

Стратегії публікування в журналах відкритого доступу

Кароліна Мінх
Варшавський університет

Шляхи відкритого публікування. Ілюстрація проекту «The Turing Way» від Scriberia. <http://doi.org/10.5281/zenodo.5706310>

Публікація статті в журналі не такий простий процес, яким може здатися на перший погляд. Процес публікації в журналах відкритого доступу проходить майже так само, як і в традиційних виданнях. Істотні відмінності полягають у процесі рецензування та стягненні (або не стягненні!) плати за публікацію.

Університети та вищі навчальні заклади пропонують кілька можливих шляхів публікування у відкритому доступі, що базуються на внутрішніх і зовнішніх ресурсах та можливостях фінансування. Їх можна розділити на наступні категорії:

- **Трансформативні угоди:** Угоди, укладені між видавцем і вашою установою або консорціумом, згідно з якими бібліотека або консорціум сплачує певний внесок (плата за опублікування статті (АРС) здійснюється заздалегідь — детальніше про АРС див. нижче), щоб доступ до всіх статей, опублікованих дослідниками, які певним чином пов'язані з їхньою організацією, був повністю відкритим. Це різновид так званої «золотої» моделі відкритого доступу.
- **Моделі кооперативної інфраструктури та фінансування:** Бібліотеки та видавці вступають у стратегічні видавничі партнерства та спільно фінансують видавничу інфраструктуру та послуги
- **Самоархівування автором:** Широко відома загалом як «зелена» модель відкритого доступу, згідно з якою фінальні статті архівуються авторами відповідно до умов ліцензії Creative Commons CC BY, з дотриманням політики та законів видавця.
- **Модель проведення транзакцій пов'язаних зі статтею:** Автори покривають витрати, пов'язані з публікацією роботи у відкритому доступі, як наприклад, згадані вище оплати за опублікування статті або збори за подання заявки на публікацію. Це ще один різновид «золотої» моделі відкритого доступу
- **Платформи для відкритого публікування:** Автори завантажують свої статті на відкриті платформи для проходження ними процесу рецензування. Рецензування,

як правило, здійснюється згідно з відкритою моделлю та проводиться під час так званого «періоду після публікації». Зазвичай стягуються певні плати за опублікування статті. F1000 Research або **Peer Community In** слугують прикладами такого роду платформ. Детальніше про відкрите рецензування читайте у Розділі 5.

- **Інші моделі отримання доходу:** Різноманітність альтернативних джерел доходу, від краудфандингу до реклами та отримання субсидій. Така модель відкритого доступу зазвичай відома як «діамантова» або «платинова».

Жодної оплати ні з боку авторів, ні з боку читачів

У рамках наймовірно довготривалого процесу переходу традиційних журналів до публікаційних моделей відкритого доступу (як зазначено в «Плані S»), авторів, під час їхніх перших кроків на кар'єрній стежці, заохочують оприлюднювати свої роботи у повністю відкритому доступі та не стягують з них плату за опублікування статті (APC), завдяки чому зберігається висока якість даної роботи. Такого типу журнали називаються **діамантовими** або **платиновими** (тобто **діамантовий/платиновий** шлях до відкритого доступу).

Незважаючи на те, як **хижацька видавнича діяльність** (детальніше про хижацьких видавців читайте в Розділі 6) вплинула на репутацію правомірних публікацій у відкритому доступі, варто підкреслити значущість вибору відкритих журналів — особливо діамантових, які здебільшого керуються академічними установами — і практики відкритої науки для ефективнішого поширення досліджень, сприяння обміну знаннями у світовому науковому співтоваристві та серед громадян. **Відкритий доступ до публікацій не означає низькосортність певного журналу** чи ж бо те, що автори повинні заплатити за публікацію роботи, оскільки журнали завжди вимагають оплати від авторів, бо в протилежному випадку публікація відбуватиметься без наявності редакторського чи наукового рецензування.

Журнали у діамантовому відкритому доступі використовують різноманітні бізнес-моделі, оскільки не існує єдиної моделі, яка б підходила для всіх і кожного. Варто уточнити, чи існують спеціальні програми (державні, інституційні) або фонди для покриття видавничих зборів або поточних витрат журналу. Деяким безкоштовним журналам з відкритим доступом надають прямі або непрямі гранти такі установи, як університети, лабораторії, дослідницькі центри, бібліотеки, преса, лікарні, музеї, наукові товариства, фонди або урядові структури. У деяких випадках для залучення фінансування також використовується окремий метод публікації (поза відкритим доступом). Деякі журнали отримують дохід від реклами, послуг з надання підтримки, членських внесків (консорціумів), пожертвувань, допомоги в натуральній формі (присвячення волонтерами свого часу та навичок), репринтів або преміум-друку чи редагування.

Як знайти діамантовий/платиновий журнал з відкритим доступом?

DOAJ (Каталог журналів відкритого доступу) індексує діамантові/платинові журнали відкритого доступу. Варто лише вибрати журнал, який вас цікавить, і перевірити, чи стягується у ньому плата за публікацію.

Додатково можна скористатися таким інструментом як **Think. Check. Attend** (з англ. Подумай. Перевір. Відвідай.) Докладніше про даний інструмент читайте в Розділі 6.

Якщо вам не вдалося знайти там назву видання, яке вас цікавить, і у вас немає коштів для публікації вашої роботи (або їх недостатньо), спробуйте з'ясувати, чи не погодився

б видавець опублікувати відповідну для нього версію в певному репозитарії (докладніше про «зелений шлях» читайте в Розділі 7). Оптимальним варіантом буде просто перевірити умови видавця за допомогою сервісу **Sherpa Romeo** та на сайті журналу.

Публікація статті проходить у декілька етапів. Ось деякі терміни, що відносяться до кожного з цих етапів, котрі можуть стати в нагоді, особливо коли ви забажаєте розмістити свою статтю в репозитарії, дотримуючись вимог видавця:

- **Препринт (англ. pre-print, pre-submission)** — також відомий як «предрук» або ж «попередня публікація». Це формат попереднього розповсюдження рукописів з метою отримання зворотного зв'язку від колег до моменту офіційного рецензування та публікації в журналі (докладніше про препринт читайте в Розділі 5).
- **Постпринт (англ. post-print)** — це версія статті, котра пройшла етап редагування та була затверджена після отримання нею рецензії. Відомий також як остаточний рецензований рукопис, прийнятий до публікації (англ. Accepted Author Manuscript (АММ), Author Manuscript Online (АМО)). Це означає, що стаття успішно пройшла процес рецензування; це остання версія, надіслана авторами до редакції, чий вигляд ще не був достосований до макету видавництва та не має його логотипу.
- **Видавничка версія (англ. Version of Record, vor)** — остаточна версія рукопису після рецензування, що вже включає в себе коректуру, верстку та поліграфічну обробку видавництва.
- **Електронна версія, е-принт (англ. ePrint)** – будь-яка цифрова версія наукового документа, що доступна в Інтернеті. Е-принт може відноситися як до препринту, так і до постпринту чи ж бо остаточної версії рукопису.

Радимо вам зберігати кожену версію вашої статті. Кожна версія, розміщена в репозитарії, має бути означена окремим ідентифікатором та інформацією про взаємозв'язок між ними і про те, що саме було змінено чи покращено. Наприклад, окремий номер **DOI** застосовується для попередньої публікації та остаточної рецензованої версії, прийнятої до публікації.

Порада: Хорошою ідеєю буде письмова співпраця з науковим співробітником, університетське видавництво якого публікує журнали з відкритим доступом — за умов золотого відкритого доступу співавтори часто звільняються від оплат. Зрештою, видавці часто погоджуються розділити витрати між партнерськими організаціями. Слід лише попросити про це заздалегідь і домовитися зі співавтором.

Якщо ви все ж таки й вносите певні оплати, платіть за якість і уникайте гібридних журналів — зосередьтеся на виділенні коштів на оплати збору APC.

Плата за опублікування статті (англ. Article Processing Charge, APC) — це збір, який сплачується видавцеві за те, щоб стаття знаходилася у вільному доступі після її публікації. Даний збір відомий також під назвою «плата за обробку статті», «плата за публікацію», «плата за відкритий доступ», «збір APC» і, як правило, покриває ряд послуг і витрат, пов'язаних з публікацією наукової статті. До них зазвичай відносяться такі послуги, як:

- **Рецензування:** Витрати, пов'язані з процесом рецензування, що передбачає розгляд та надання експертної оцінки якості представленого рукопису.
- **Редагування:** Послуги з редагування та вичитки з метою поліпшення зрозумілості, дотримання граматичних норм і загальної якості статті.

- **Верстка:** Форматування статті відповідно до стандартів видавництва та її підготовка до публікації.
- **Хостинг:** Витрати на хостинг і зберігання статті на платформі або веб-сайті видавця, що забезпечує її доступність для читачів.
- **Цифрове збереження:** Забезпечення довготривалої наявності та доступності статті.

Ілюстрація проекту «The Turing Way» від Scriberia. [10.5281/zenodo.3332807](https://zenodo.org/record/3332807)

Вибір моделі оплати може залежати від кількох факторів, включаючи політику видавця, загальну практики журналу, а також преференцій авторів або їхніх установ. Деякі видавці затримують публікацію роботи до моменту внесення повної суми оплати за опублікування статті, а решта все одно оприлюднюють її, розраховуючи на те, що збір APC буде внесено в майбутньому. Вагоме значення відіграє обізнаність авторів про платіжну політику журналу, до якого вони надсилають свої роботи, та відповідне планування власного бюджету для внесення плати за публікацію. Крім того, авторам необхідно зв'язатися зі своїми організаціями або спонсорами досліджень, аби переконатися у наявності коштів для покриття витрат на публікацію статті. Несплата зборів APC може призвести до затримки публікації або, в деяких випадках, до видалення опублікованої статті з сайту журналу.

Серед золотих журналів існують так звані «журнали з повним відкритим доступом» та «гібридні видання», згідно з бізнес-моделлю яких автор (або його/її інституція) платить за публікацію роботи в даному виданні. Спочатку рекомендується вибирати журнали з повністю відкритими доступом. Це підкріплює той посил, який спрямовується до видавців, а саме: науковці підтримують ідею відкритості, але не за надмірну ціну. Гібридні журнали іноді мають нечіткі та несправедливі правила стягнення плати за передплату та публікацію одночасно (так зване отримання подвійного доходу). Рекомендується обирати таких видавців, які безпосередньо інформують про джерела фінансування своєї діяльності та оприлюднюють інформацію щодо прозорості цін (див., наприклад, [Розподіл публікаційних послуг та зборів організації Fair Open Access Alliance](#) (з англ. Альянс Справедливого Відкритого Доступу)).

Від видавців передбачається дотримання принципів прозорості щодо розміру плати за опублікування статті, котру вони стягують, і ця інформація має знаходитися у віль-

ному доступі для авторів та організацій. Оплати за опублікування статті можуть значно відрізнятися залежно від видавця, галузі дослідження та рівня послуг, що надаються. **Деякі журнали пропонують внести знижену плату за публікацію або взагалі звільняють від її сплати авторів з країн з низьким рівнем доходу або за деяких інших обставин.**

Деякі гібридні журнали слідує моделі, згідно з якою після затвердження остаточної версії вони спочатку публікують статтю в закритому доступі (тобто за платним доступом), і доступ до статті стає безкоштовним для інших користувачів (тобто відкритий доступ) лише після внесення автором плати за публікацію. Дослідник отримує кінцеву квитанцію із сумою збору за публікацію статті разом із рахунком-фактурою, протягом певного періоду часу, наприклад, 4-8 тижнів до моменту публікації статті, що повинно забезпечити авторові вдосталь часу для оплати внеску за опублікування роботи.

Підтримка відкритого доступу до публікацій академічними бібліотеками

Що бібліотекарі мають змогу зробити вже сьогодні:

- Ознайомитися з Берлінською декларацією та списком її підписантів, котрі прагнуть втілити ідею відкритого доступу на науковій інформації та просувати її у своїй науковій спільноті.
- Проводити тренінги для співробітників та студентів стосовно пошуку та використання відкритих ресурсів, наприклад, популяризувати наукові метапошукові системи (BASE, OAlster, Scientific Commons, Google Scholar та інші), які надають доступ до мільйонів наукових текстів.
- Підтримувати рух за відкритий та безкоштовний доступ до всіх навчальних ресурсів, створюючи в бібліотеці репозитарії та каталоги журналів з відкритим доступом і заохочуючи інших до їхнього використання, як наприклад, Каталог журналів з відкритим доступом, DOAJ.
- Запропонувати свою опіку над науковими текстами (довгострокове збереження та управління даними ресурсами) університету. Замість бібліографічних покажчиків робіт співробітників пропонувати доступ до репозитарію, де представлені повнотекстові варіанти даних публікацій, що цілком відповідає світовим тенденціям і має на меті трансформувати систему бібліографічних покажчиків. Допомогати дослідникам збирати та розміщувати свої статті в електронному вигляді на різних цифрових платформах (dLibra, DSpace тощо).
- Підтримувати видання відкритих журналів в університеті та просувати дану модель публікування наукової інформації серед наукової спільноти.
- Співфінансувати та управляти трансформативними угодами, як-от угоди типу «Reading and Publishing» (з англ. Читання та Публікація).

Джерела / Допоміжна література

- Bolelli, S., Perrin, Sébastien. (2021, December 13). Strategies for Publishing in Open Access Journals. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5779084>
- Open Access Publishing. (2023, October 2). Foster facilitate open science training for European research. Режим доступу: <https://www.fosteropenscience.eu/node/2331>
- Sharing preprints. (2023, October 2). Foster Facilitate Open Science Training for European Research. Режим доступу: <https://www.fosteropenscience.eu/node/2332>

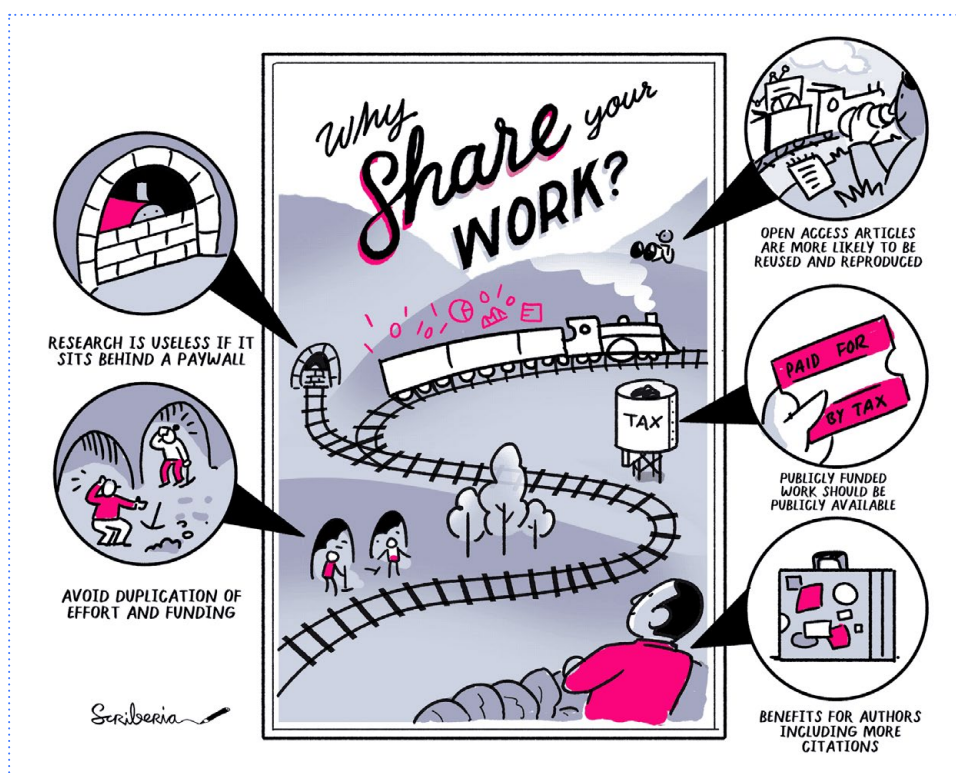
- Ševkušić, Milica, Nježić, Irena. (2023) Open access publishing: training approaches: the EIFL open science train-the-trainer bootcamp. OpenPlato. Режим доступу: <https://openplato.eu/course/view.php?id=45#section-4>

Розділ 10

Стратегії публікації монографій з галузей гуманітарних і соціальних наук (HSS)

Кароліна Мінх
Варшавський університет

Переваги відкритого доступу до ваших досліджень. Ілюстрація проекту «The Turing Way» від Scriberia. <http://doi.org/10.5281/zenodo.5706310>

Книги (монографії) у відкритому доступі все ще залишаються досить новим явищем. За останні 30 років середні показники продажу монографій знизилися, оскільки бібліотекам довелося скоротити обсяги закупівель книжок. На сьогоднішній день досить поширеною є думка про те, що модель традиційного книжкового бізнесу поступово втрачає свою конкурентоспроможність. У відповідь на обмеження пов'язані з друкованими монографіями, багато видавництв та академічних установ почали експериментувати з публікацією монографій у електронному вигляді та з відкритим доступом до них. Більше того, науковці почали розуміти, що чимало переваг, властивих журналам з відкритим доступом, стосуються також і книжок з відкритим доступом.

Навіщо публікувати монографії у відкритому доступі?

Причина №1: **Підвищення ефективності досліджень і викладацької діяльності** — публікація у відкритому доступі ліквідує бар'єри пов'язані з витратою коштів, роблячи наукові матеріали загальнодоступними. Монографії у відкритому доступі, зокрема, полегшують можливість їхнього використання у викладанні та можуть бути гармонійно включеними до навчальних матеріалів.

Причина №2: **Збільшення кількості завантажень і цитувань** — в академічних колах високі показники цитованості часто асоціюються з кар'єрним просуванням. Це може сприяти просуванню по службі та побудові успішної академічної кар'єри. Спонсоруючі установи та організації часто звертають увагу на показники цитованості при наданні дослідницьких грантів та інших ресурсів.

Причина №3: **Видимість** — дослідження, які збирають більше завантажень і цитувань, як правило, є більш видимими і впізнаваними. Розширення читацької аудиторії може призвести до збільшення використання, залучення до співпраці та побудову нових контактів, а отже, й посилення загального впливу (знову ж таки, як академічного, так і неакадемічного).

Причина №4: **Вимоги спонсоруючої сторони та національна або інституційна політика** — якщо ви плануєте опублікувати монографію за результатами проекту, що фінансувався за рахунок грантових коштів, і розглядаєте можливість розміщення її у відкритому доступі, вам неодмінно слід ознайомитися з політикою вашого спонсора. Політика відкритого доступу більшості спонсорів зазвичай прямо виключає монографії з точки зору обов'язкової публікації у відкритому доступі, але в багатьох випадках надає підтримку підвищенню доступності та відкритості результатів досліджень, які вони фінансують (тобто можуть враховувати кошти, пов'язані з витратами на публікацію у відкритому доступі, у грантах, що вони виділяють).

Причина №5: **Залучення громадськості** — взаємодія з громадськістю гарантує, що дослідження відповідає потребам і проблемам суспільства, що сприяє підвищенню його релевантності та впливовості. Відкрита взаємодія сприяє зміцненню довіри між науковою спільнотою та широким загалом. Це забезпечує прозорість, відповідальне ставлення та двосторонню комунікацію. Більше того, завдяки цьому результати досліджень доводяться до відома ширшої аудиторії, що підвищує їхню видимість та впливовість.

Як опублікувати книгу у відкритому доступі?

Пропонуємо вам розглянути кілька стратегій:

- **Ознайомтесь з різними шляхами публікування у відкритому доступі** (золотий, зелений, діамантовий):
 - ◆ Комерційне видавництво, котре стягує плату за опублікування книги (англ. Book Processing Charge, ВРС) — золотий шлях; різні моделі, що базуються на стягненні з автора певних оплат:
 - ▷ Плата за опублікування книги (англ. ВРС),
 - ▷ Плата за опублікування книги з періодом ембарго / Відстрочена плата за опублікування книги (англ. embargoed/delayed ВРС),
 - ▷ Фриміум (англ. freemium),
 - ▷ Фриміум/відкритий доступ з періодом ембарго або відстрочений фриміум/відкритий доступ (англ. embargoed or delayed freemium/open access),
 - ▷ Підписка для отримання відкритого доступу (англ. Subscribe to Open, S2O)
 - ◆ Видавничі послуги державних установ без або з низькою платою за опублікування книги — діамантовий шлях:
 - ▷ Нові університетські видання: Інституційні субсидії,
 - ▷ Спільний андеррайтинг: Бібліотечне членство / консорціум,
 - ◆ Репозитарій без плати за опублікування книги — зелений шлях: інституційний, тематичний),
 - ◆ Інші форми: краудфандинг / програма бібліотечного членства, як до прикладу, Knowledge Unlatched.
- **Оберіть правильного видавця:** Оберіть видавництво, яке спеціалізується саме у вашій науковій галузі. Враховуйте такі фактори, як репутація видавництва, мере-

жі розповсюдження та досвід роботи з монографіями в галузі соціальних та гуманітарних наук. Це включає в себе можливість вибору між:

- ◆ Комерційним видавництвом, як наприклад, Brill, deGruyter, Amsterdam University Press, Manchester University Press, Taylor and Francis,
 - ◆ Неприбутковими ініціативами: OAPEN (провадить Каталог книг відкритого доступу (англ. Directory of Open Access Books, DOAB)), Open Book Publishers (OBP), Open Humanities Press,
 - ◆ Некомерційні видання: університетські видання, такі як Language Science Press або Heidelberg University Publishing heiUP.
- **Будуйте мережу контактів з науковцями:** Відвідайте конференції, семінари та воркшопи (в тому числі присвячені розкриттю питань з галузі гуманітарних та соціальних наук), щоб налагодити зв'язки з науковцями та потенційними видавцями. Взаємодія з академічною спільнотою може допомогти вам у пошуках потрібного видавця та отримати уявлення про ринок.
 - **Знайдіть джерело фінансування:** Шукайте та подавайте заявки на отримання фінансування, здатного посприяти публікуванню вашої монографії. Значна кількість інституцій та дослідницьких організацій для реалізації цієї мети виділяє різноманітні гранти або субсидії.
 - **Попрацюйте над вашим планом:** Розробіть переконливий проект книги, який відображатиме важливість вашого дослідження, його внесок у галузь та цільову аудиторію. Включіть до нього детальний план і приклади розділів.
 - **Рецензування та зворотний зв'язок:** Зверніться з проханням про рецензування поданого вами проекту монографії та рукопису до експертів у вашій галузі. Прислухайтеся до уваг, що містяться в отриманих вами відгуках та переконайтеся, що ваша робота відповідає академічним стандартам.
 - **Обговоріть права:** Чітко визначтеся з питаннями авторських прав та ліцензійних угод з видавцем. Ознайомтеся зі своїми правами як автора, особливо коли мова йде про відкритий доступ і повторне використання.
 - **Узгодьте розмір плати за ліцензію/за опублікування книги (врс):** Переговорний процес може відбуватися по-різному, залежно від конкретних обставин і залучених до нього сторін. Збори врс призначені для покриття різних видавничих витрат, включаючи редакційні послуги, рецензування, верстку, поліграфічну обробку, розповсюдження та розміщення книги на сайті. Внесення даних платежів гарантує, що книга знаходиться у вільному доступі для глобальної аудиторії. Важливо обирати видавців, котрі чітко вказують, на що саме спрямовуються кошти, отримані зі оплат за опублікування книги (детальніше про хижачьких видавців читайте у Розділі 6).
 - **Зверніться з проханням надати доступ до пошукових сервісів, які підвищують видимість:**
 - ◆ Забезпечення доступу до каналів метаданих (XML, MARCXML, RIS),
 - ◆ Присвоєння номерів DOI,
 - ◆ Збір метаданих згідно з протоколом OAI-PMH,
 - ◆ Оптимізованість для інших пошукових систем,
 - ◆ Індексвання в Google Scholar, DOAB та BASE.
 - **Справи часу:** Ретельно сплануйте терміни публікації вашої монографії. Зважайте на академічні розклади, конференції та конкурентне середовище з метою максимізації її впливу. Перегляньте також вимоги потенційного спонсора.

- **Просувайте свої роботи на ринку:** Активно популяризуйте свою монографію за допомогою різних каналів, включаючи соціальні мережі, вашу професійну сітку знайомств та різноманітні академічні платформи. Проведення презентацій книг або авторських зустрічей також може сприяти підвищенню обізнаності широко загалу. Не забудьте вказати номер DOI вашої публікації.
- **Розгляньте можливість створення мультимодальних публікацій:** Для підсилення впливу вашої монографії у сфері соціальних та гуманітарних наук розгляньте можливість публікації додаткових матеріалів, таких як набори даних, мультимедійний контент або посилання на супровідні веб-сайти.
- **Будьте в курсі подій:** Постійно слідкуйте за змінами та тенденціями в академічному видавничому процесі, оскільки вони можуть вплинути на вашу публікаційну стратегію.

Пояснення використаних термінів:

Плата за опублікування книги

Плата за опублікування книги (врс) — це внесок, який сплачується видавцеві для покриття витрат на публікацію книги у відкритому доступі. Іноді дані витрати покриваються організацією або установою, що займається фінансуванням автора.

Фриміум

Згідно з цією моделлю, видавець розміщує в Інтернеті стандартну версію (зазвичай у форматі pdf або html) тексту монографії у відкритому доступі, а преміум-версії (з гіперпосиланнями, додатковим мультимедійним контентом, посиланнями на дані дослідження), електронну книгу та друковану версію можна отримати вже за додаткову плату. Ідея цієї бізнес-моделі полягає в тому, що, продаючи преміум-версії, видавець може отримати певний дохід, щоб покрити витрати на публікацію книги та розміщення її у відкритому доступі.

Нові університетські видавництва

Це нові університетські видавництва з відкритим доступом, котрі отримують субсидії від закладів, що усвідомлюють цінність відкритого доступу, просувають стандарти академічної досконалості та бажають підтримати внутрішню видавничу ініціативу. Субсидії можуть надаватися у фінансовій формі, у вигляді вартості нерухомості, послуг у натуральній формі, власного виробничого обладнання, досвіду персоналу тощо.

Спільний андеррайтинг

Відповідно до цієї моделі, університетські бібліотеки об'єднуються, щоб заплатити ціну, встановлену видавцем для того, щоб певне видання стало доступним у відкритому доступі. Таким чином, витрати розподіляються між консорціумами.

Підписка для отримання відкритого доступу

Поточні підписники погоджуються продовжувати передплачувати підписку, маючи на увазі той факт, що при досягненні певного порогу підписників, весь свіжо опублікований контент відразу ж надаватиметься у відкритому доступі.

Краудфандинг

Дана модель базується на стараннях видавця, котрий презентує певне видання, просуваючи його на ринку (так званий «пітчінг») і шукає фінансування серед «натовпу» (англ. crowd). Крім того, вона може використовуватися для оприлюднення у відкритому доступі старих найменувань (в англійській термінології ця процедура відома під назвою «liberation open access»).

Існує кілька способів, згідно з якими бібліотеки можуть посприяти публікації монографій у відкритому доступі, і нижче представлені лише найпоширеніші з них:

- **Фінансова підтримка:** Бібліотеки можуть виділяти кошти для підтримки публікування монографій у відкритому доступі. Це може полягати на створенні фондів, до яких автори можуть звертатися з проханням про надання фінансової допомоги для покриття витрат на публікацію своїх робіт (наприклад, покриття оплат за опублікування книги).
- **Співпраця з університетськими виданнями:** Багато університетів мають власні видання. Бібліотеки можуть тісно співпрацювати з університетськими виданнями з метою заохочення та сприяння публікації монографій у відкритому доступі. Це може передбачати заключення угод про спільну публікацію, за умовами яких бібліотека бере участь у витратах на публікацію роботи у відкритому доступі.
- **Хостинг цифрових репозитаріїв:** Бібліотеки можуть створювати інституційні або тематичні цифрові репозитарії, де можна архівувати монографії з відкритим доступом, котрі будуть доступні до безкоштовного використання для інших користувачів. Даного типу репозитарії забезпечують довготривале збереження та видимість наукових праць.
- **Видавничі послуги відкритого доступу:** Бібліотеки можуть надавати поради та підтримку авторам протягом усього процесу публікації їхньої роботи у відкритому доступі, від підготовки рукопису до розміщення на певних платформах та його ліцензування. Окрім того, зі свого вони можуть запропонувати технічну підтримку, включно з форматуванням і створенням метаданих.
- **Спільні видавничі ініціативи:** Бібліотеки можуть долучатися до консорціумних або спільних видавничих ініціатив, спрямованих на об'єднання ресурсів і поділ витрат та відповідальності за публікацію монографій у відкритому доступі.
- **Цифрові гуманітарні ініціативи:** У сфері соціальних і гуманітарних наук бібліотеки можуть вносити свій вклад у цифрові проекти, у рамках яких часто випускаються монографії з відкритим доступом або додатковий цифровий контент.

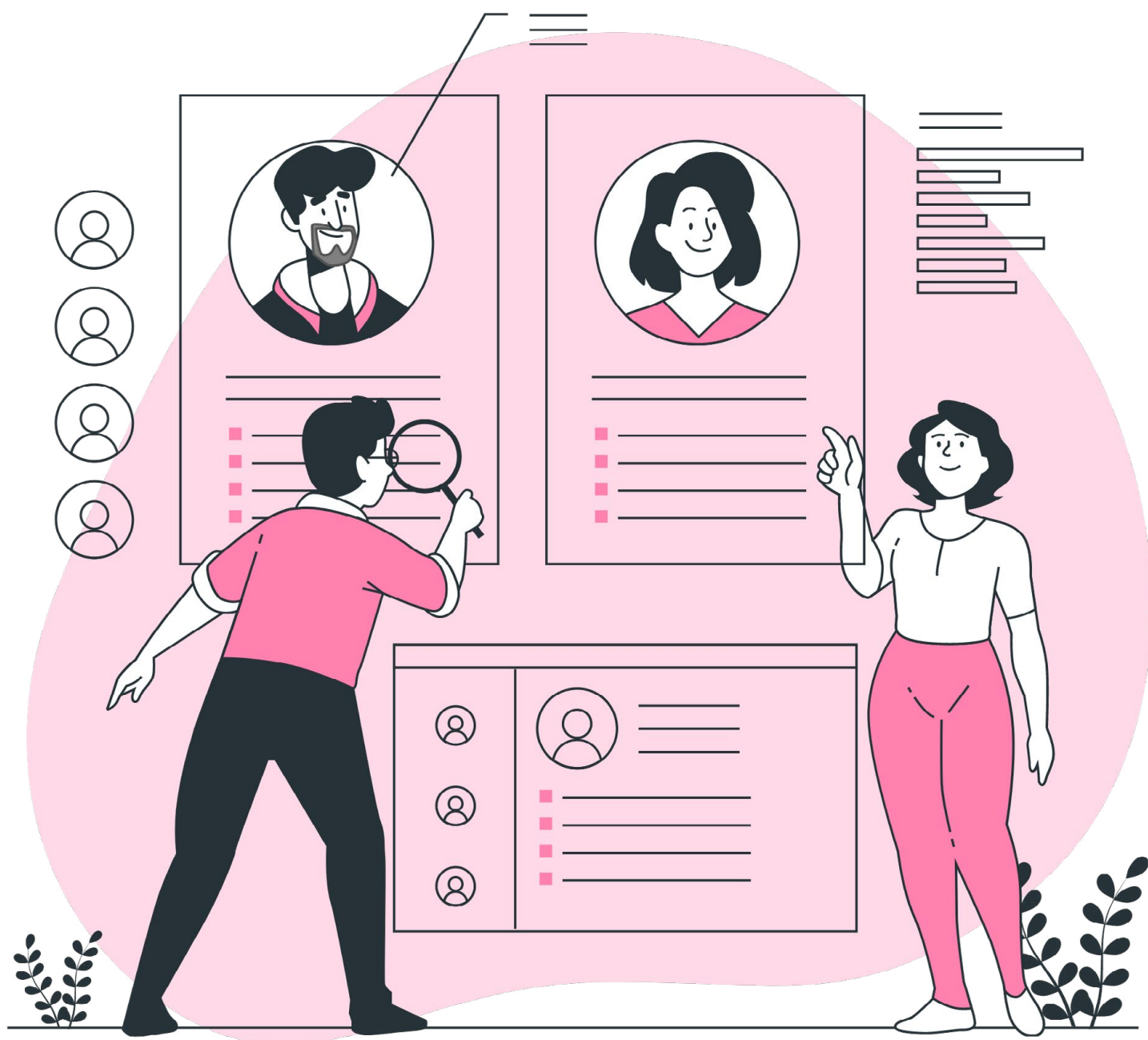
Джерела / Допоміжна література:

- NISSEN, Martin, & PAUPLIN, Pascale. (2022, February 7). Publication Strategies for Monographs in HSS. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5998072>
- Nordhoff, S. (2018). *Cookbook for Open Access Books*. Language Science Press. <https://doi.org/10.5281/zenodo.1286925>
- Open Access Books Toolkit. (2020, October 29). *The OAPEN Open Access Books Toolkit*. Режим доступу: <https://oabooks-toolkit.org/>

- Open Access Network. (Last updated: 2022, October 21) *Business Models for Books*.
- Режим доступу: <https://open-access.network/en/information/financing/business-models-for-books>
- Open Access Network. (Last updated: 2023, February 3) *Open Access Books*.
- Режим доступу: <https://open-access.network/en/information/publishing/open-access-books>
- Open Access Publishing. (2023, October 2). FOSTER Facilitate Open Science Training for European Research. Режим доступу: <https://www.fosteropenscience.eu/node/2331>
- Ferwerda, Eelco. *Open Access Monographic Publishing in the Humanities*. Information Services & Use, vol. 30, no. 3–4, pp. 135–141, 2010. DOI: 10.3233/ISU-2010-0611
- Frances Pinter. *Why Book Processing Charges (BPCs) Vary So Much*. Journal of Electronic Publishing, Volume 21, Issue 1, 2018. <https://doi.org/10.3998/3336451.0021.101>
- Більше посібників на тему монографій з відкритим доступом:
- <https://www.oapen.org/resources/1427011-oa-monograph-publisher-guides>

Ідентифікатор дослідника та цифрова стратегія: створення справжнього ідентифікатора ORCID для забезпечення видимості

Ліліанна Налевайська
Варшавський університет

На сьогоднішній день значна частина дослідницької діяльності, наприклад, публікація, збір та обмін дослідницькими даними, відбувається онлайн. Мережева спільнота науковців стала дуже розгалуженою. З огляду на ці причини виникає необхідність захисту своїх наукових здобутків, але, водночас, неймовірно істотним фактором є також і вміло презентувати себе та свої досягнення на тлі величезного числа інших науковців. Нині забезпечення власної видимості в глобальній та мультидисциплінарній спільноті вчених в мережі є вкрай важливим завданням. Це може знадобитися під час пошуку дослідника для спільної роботи над публікацією або проектом, а також під час прийому на роботу до університету. Як презентувати себе і виділитися на фоні інших в інтернеті? Існують різні інструменти для ідентифікації дослідників в онлайн-просторі. Вони можуть бути як платними, так і безкоштовними.

Ідентифікатор дослідника або автора дозволяє чітко визначити автора/дослідника в певному цифровому середовищі та відкриває можливості для:

- Представлення та управління списком власних публікацій у своєму профілі
- Надання додаткової інформації про автора, створення «публічного» профілю
- Формування звіту про цитування та індексу цитування, індексу Гірша
- Створення мережі цитування і розширення сфери співпраці.

Інструменти для підвищення видимості ваших досліджень у всесвітній мережі:

1. Ідентифікатори дослідників

- 1.1. ORCID <https://orcid.org/> — Open Researcher and Contributor ID (з англ. Відкритий ідентифікатор дослідника і співавтора) — це міжнародна система ідентифікації авторів наукових робіт. Зареєструвати ідентифікатор ORCID може будь-яка особа, що залучена до наукової, дослідницької чи інноваційної діяльності. Створення власного ідентифікатора відбувається на безоплатній основі. Номер ORCID може бути присвоєний як фізичним особам, так і установам. Це унікальний цифровий 16-значний ідентифікатор. В профілі ORCID міститься інформація про автора (біографія, посилання на його/її сайт, список його/її публікацій, реалізованих проектів та наданих йому/їй грантів). Призначення ідентифікатора має на меті вирішення проблеми дублювання імен авторів, що працюють в тій самій дослідницькій галузі, різних варіантів написання імені та прізвища, а також з'ясування особи людей, які змінили своє ім'я або професійну приналежність. ORCID дозволяє належним чином відносити публікації до конкретної особи в наукових базах даних, таких як Scopus, Web of Science тощо. Використання номеру ORCID не заважає роботі інших систем ідентифікації авторів (наприклад, Researcher ID), а навпаки, лише доповнює їх. Видавці дозволяють встановлювати взаємне посилання на інформацію про авторів, як також і на профілі, й часто навіть заохочують або зобов'язують авторів мати власний ідентифікатор ORCID. Прив'язка облікового запису ORCID до ResearcherID або Scopus ID забезпечує автоматичний обмін даними між цими системами. Реєстрація ідентифікатора ORCID — безкоштовна для усіх індивідуальних користувачів.
- 1.2. ResearcherID — це система ідентифікації авторів наукових робіт, що розпочала свою роботу в січні 2008 року корпорацією Thomson Reuters. Цей індивідуальний ідентифікатор дає можливість прив'язати авторську публікацію в базі даних Web of Science до персонального профілю даного автора/дослідника.
- 1.3. Publons <https://www.webofscience.com/wos/woscc/basic-search> — система, котра була розроблена як платформа, що збирає в одному місці інформацію про пу-

блікації, цитування та рецензії дослідників; підключена до бази даних Web of Science, системи ORCID та тисяч наукових журналів, завдяки чому публікації можуть бути автоматично імпортовані або оновлені з різних ресурсів, а також з системах управління бібліографічною інформацією (наприклад, EndNote, Mendeley, Zotero).

- 1.4. Міжнародний стандартний ідентифікатор назв (англ. International Standard Name Identifier, ISNI) <https://isni.org/page/what-is-isni/> — стандарт ISO, якого дотримуються багато бібліотек, видавництв, баз даних і застосунки з управління правами по всьому світу. Він використовується для неповторної ідентифікації осіб та організацій, що займаються творчою діяльністю.
2. Профілі дослідника/автора:
 - 2.1. Google Scholar — профіль створюється на основі публікацій, знайдених в Інтернеті за допомогою науково-пошукової системи Google Scholar.
 - 2.2. Scopus Author Profile — профіль в базі даних Scopus, в якому автоматично генерується інформація про дослідника/автора (вручну створити профіль автора неможливо). Ідентифікатор автора автоматично присвоюється авторові, який опублікував принаймні одну статтю, що індексується в базі даних Scopus. Натомість профіль створюється для авторів, які мають щонайменше 2 публікації, що зареєстровані в Scopus.
3. Соціальні мережі для дослідників — це місця в Інтернеті, де кожен дослідник та науковець має можливість поділитися результатами своїх досліджень на національній та міжнародній арені. Різноманітні платформи соціальних мереж для дослідників дають їм змогу співпрацювати з іншими фахівцями як вдома, так і за кордоном. Крім того, вони уможливають обмін дослідницьким досвідом. Прикладом такої соціальної мережі для дослідників є Research Gate <https://www.researchgate.net/> — доступ до неї є безкоштовним для людей, що пов'язані з науковими установами. Research Gate будує свою мережу на основі реєстраційних даних та цитувань. Соціальні мережі для дослідників сприяють комунікації з іншими дослідниками, прискорюючи процеси створення та розповсюдження знань. Водночас вони слугують чудовим інструментом для автопрезентації та впливу на «видимість» дослідника в Інтернеті, а також дозволяють шукати партнерів для проведення спільних наукових досліджень. Соціальні мережі не співпрацюють з науковими базами даних, такими як Scopus, Web of Science тощо.

Джерела / Допоміжна література

- Boudry C, Durand-Barthez M (2020) Use of Author Identifier Services (ORCID, ResearchID) and Academic Social Networks (Academia.edu, ResearchGate) by the Researchers of the University of Caen Normandy (France): A Case Study. PLOS ONE 15(9): e0238583. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238583>
- Reimer, T. (2015). Your Name Is Not Good Enough: Introducing the ORCID Researcher Identifier at Imperial College London. Insights: The UKSG Journal, 28(3), 76–82. DOI: <https://doi.org/10.1629/uksg.268>
- Кравченко, С. А. (2023). Унікальні ідентифікатори авторів-науковців–Scopus Author ID, Web of Science Researcher ID, ORCID ID: створення та управління. Режим доступу: <https://tinyurl.com/3zfv95z>

- Новицька, Т. Л. (2019). Системи ORCID і Researcher ID для розвитку інформаційно-дослідницької компетентності наукових і науково-педагогічних працівників. Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку: збірник, 238. Режим доступу: <https://tinyurl.com/4u8c4zhk>

Розділ 12

Вплив досліджень та бібліометрія: відкрита наука, суспільство, інновації

Анна Ксьонжчак-Гроновська

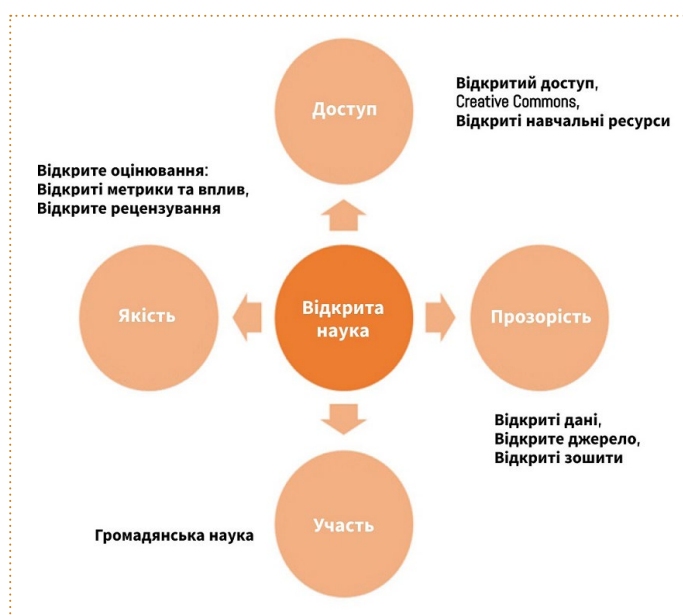
Варшавський університет

Відкрита наука та її вплив на суспільство

Завдання Університету полягає у забезпеченні доступу до знань та стимулюванні наукового прогресу, що сприяє позитивному розвитку суспільства за допомогою запровадження різноманітних інновацій. Відкрита наука знаменує собою значний крок до забезпечення необмеженого доступу громадськості до знань, особливо шляхом надання відкритого доступу до наукових праць та освітніх ресурсів під ліцензіями Creative Commons (див. Розділ 8). Громадянська наука, покликана сприяти участі громадськості в дослідженнях нарівні з експертами, також відіграє в цьому важливу роль (див. Розділ 13). Відкрита наука підвищує прозорість наукових досліджень для широкого кола осіб, надаючи їм доступ до дослідницьких даних, матеріалів з відкритим вихідним кодом, лабораторних зошитів і можливості відкритого рецензування.

Для оцінки відкритої науки можна використовувати традиційні наукометричні та бібліометричні методи або нові метрики (тобто, альтметрію). Відкрите рецензування та публікація наукових рецензій гарантує високу якість робіт, що пройшли прозору процедуру оцінювання. Взяти участь у процесі відкритого рецензування може будь-хто. Персона як авторів, так і рецензентів також відомі широкому загалу. Опубліковані в мережі тексти рецензій знаходяться у відкритому доступі, а фінальна версія статті залишається відкритою для подальшого коментування.

Аспекти відкритої науки

Що таке бібліометрія та наукометрія?

Бібліометрія — це міждисциплінарна галузь, котра використовує статистичні та кількісні методи для проведення аналізу та оцінювання наукових публікацій. Бібліометрія застосовується для оцінки впливу окремої публікації (напр., статті чи книги) або більшої добірки публікацій (як-от роботи конкретного автора, дослідницької групи чи інституції). Аналіз цитування (кількість цитувань, аналіз того, хто цитує та в яких саме журналах) дає змогу виокремити найвпливовіші публікації в тій чи іншій галузі.

Наукометрія являє собою більш широке поняття, ніж бібліометрія. Її визначення звучить наступним чином: «кількісне дослідження науки, наукової комунікації та наукової політики» (Hess, 1997). Наукометричні інструменти (наприклад, кількість часто цитованих дослідників, кількість статей, опублікованих у певному журналі або проіндексованих у певній базі даних) використовуються для порівняльного аналізу та створення міжнародних університетських рейтингів (наприклад, TNE – Times Higher Education, CWTS Leiden Ranking, Shanghai Ranking – ARWU).

Такого типу дані можуть бути використані для оцінки загального впливу дослідника або інституції у певній галузі і часто застосовуються при прийнятті рішень щодо фінансування та працевлаштування.

Оцінка впливу результатів досліджень повинна здійснюватися шляхом поєднання якісних (рецензування) і кількісних методів (бібліометрія).

Найважливішими бібліометричними базами даних є Web of Science (компанія Clarivate) та Scopus (Elsevier). Платформа під назвою The Dimensions також набирає все більшої популярності. Зазвичай за проведення бібліографічного та наукометричного аналізу відповідають академічні бібліотекарі або співробітники дослідницьких відділів та відділів з підтримки наукової діяльності.

Аби отримати детальнішу інформацію про бібліо- та наукометрію, ознайомтеся зі змістом журналу «Scientometrics, International Journal for all Quantitative Aspects of the Science of Science, Communication in Science and Science Policy». <https://www.springer.com/journal/11192>

Приклади метрик

Метрики оцінки публікацій:

- Кількість публікацій, автором яких є окрема особа, група дослідників, факультет, інституція або країна.
- Кількість цитувань — кількість разів, коли публікація була процитована в інших наукових текстах. Важливо пам'ятати, що відкритий доступ підвищує доступність до матеріалів, а отже, і рівень цитованості публікацій.

Метрики рівня автора:

- h-індекс (індекс Гірша) — це кількісна характеристика продуктивності та впливу вченого. Індекс базується на сукупності найбільш цитованих робіт науковця та кількості цитувань, які вони отримали в інших публікаціях. Наприклад, h-індекс 5 означає, що п'ять публікацій були процитовані в інших наукових роботах щонайменше п'ять разів.
- Кількість цитувань публікацій автора.
- Аналіз співавторства — вивчення мережевої структури дослідницьких груп.

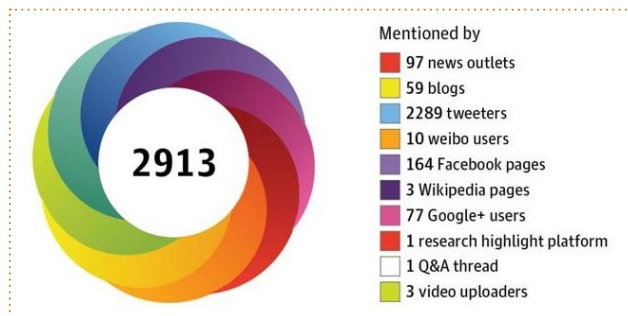
Метрики рівня журналу (обрані показники):

- **Коефіцієнт впливовості журналу** або імпакт-фактор (ІФ) академічного журналу — це наукометричний показник, який відображає усереднене співвідношення кількості цитувань статей в журналі протягом поточного року, до загальної кількості статей надрукованих в цьому журналі за попередні два роки, що індексується платформою Web of Science компанії Clarivate. Ось наприклад, якщо даний показник за 2023 рік дорівнює 15, це означає, що в середньому статті журналу, опубліковані в 2021-2022 роках, цитувалися приблизно 15 разів.

- Імпакт-фактор, нормалізований за джерелом (англ. Source Normalized Impact Paper, SNIP) — показник, що ґрунтується на базі даних платформи Scopus. Він вимірює вплив статті в межах певної предметної галузі. Показник SNIP розраховується на основі кількості цитувань за три роки і допомагає авторам визначити, які журнали мають найкращі показники в їхній предметній галузі.
- Значення **CiteScore** визначається на підставі кількості посилань за чотири роки (напр., 2018–2021) на документи, що пройшли рецензування (статті, рецензії, матеріали конференцій, документи з даними та розділи книг), опубліковані за ті ж самі чотири календарні роки, що ділиться на кількість цих документів впродовж цих же чотирьох років (тобто 2018–21).

Розвиток інтернету та поширення публікацій у відкритому доступі призвели до активізації наукової комунікації. Поява і розвиток соціальних мереж проклали шлях альтернативним показникам, відомим як «альтметрія».

Завдяки альтметрії вимірюється, скільки разів певна публікація була згадана в соціальних мережах — X (раніше Twitter), Facebook, YouTube; в системах управління бібліографічною інформацією — Mendeley, Zotero; просвітницьких платформах, засобах масової інформації, блогах, Вікіпедії тощо. Загальний результат застосування альтметричних методів для оцінювання статті знаходиться посередині своєрідного «пончика». Кожному джерелу згадуваних у роботі даних присвоєно окремий колір. Таким чином, показники альтметрії демонструють зацікавленість громадськості в наукових дослідженнях.

Альтметричний «пончик» (приклад)

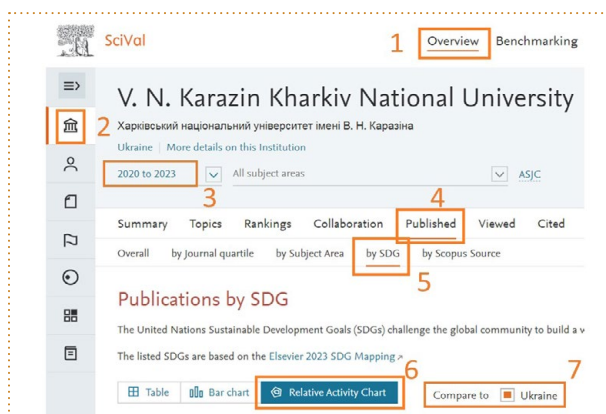
Джерело: https://www.researchgate.net/figure/Colors-assigned-to-each-metric-in-Altmetric-donut_fig1_339124130

Наукометрія та цілі сталого розвитку як інструменти вимірювання впливу університетів на суспільство

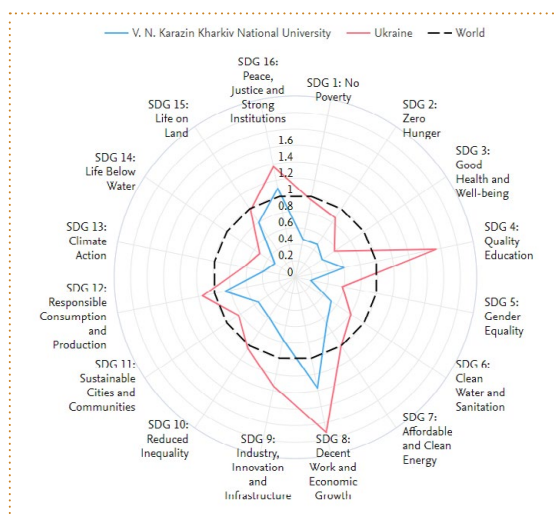
Цілі сталого розвитку (ЦСР, відомі також як «глобальні цілі») були розроблені Організацією Об'єднаних Націй як заклик до дій, спрямованих на подолання бідності та нерівності, захист планети, охорону здоров'я та забезпечення справедливості і процвітання для усіх і кожного (див. <https://sdgs.un.org/goals>). В останні десятиліття сталий розвиток і ЦСР набувають все більшого значення у сфері вищої освіти. Дослідження та академічне викладання з питань сталого розвитку здатне озброїти суспільство знаннями та навичками для вирішення складних екологічних та соціальних проблем.

Платформа SciVal надає доступ до результатів досліджень тисяч дослідницьких установ та пов'язаних з ними наукових співробітників. Спираючись на індикатор ЦСР, університет може оцінити свою здатність здійснювати вплив у сферах, охоплених ЦСР.

Яким чином це можна зробити? Слід скористатися Індексом відносної активності (англ. Relative Activity Index) на платформі SciVal. Для проведення даного аналізу натисніть на вкладку «Overview» (з англ. Огляд), виберіть устанovu та період, які вас цікавлять, перейдіть на вкладку «Published» (з англ. Опубліковані), а потім відсортуйте отримані результати відповідно до ЦСР, клацнувши на кнопку «by SGD». Далі необхідно натиснути на поля під назвою «Relative Activity Chart» (з англ. Діаграма відносної активності) та «Compare to» (з англ. Порівняти з) і обрати країну.

Індекс відносної активності являє собою частку наукового доробку певної установи в рамках окремої ЦСР відносно загальносвітової частки наукового доробку в рамках тієї ж самої ЦСР. Діаграма відносної активності ілюструє показники дослідницької діяльності університету в галузі конкретної ЦСР у порівнянні з середнім національними та світовими значеннями. Значення 1,0 вказує на те, що дослідницька діяльність університету в певній галузі цілком відповідає показникам глобальної діяльності в даній сфері; показник вище 1,0 означає підвищену увагу в цьому напрямку, а нижче 1,0 — понижену увагу. Наприклад, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна у 2020–2023 роках продемонстрував найвищий рівень дослідницької діяльності порівняно з середнім світовим показником у двох сферах ЦСР: 16 (Мир, Справедливість та Сильні інституції) та 8 (Гідна праця та Економічне зростання).

Діаграма відносної активності Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Проведення аналізу кількості публікацій університету відповідно до окремої сфери ЦСР — це лише один із підходів для визначення його впливу на суспільство. Даний вплив можна також розглядати з точки зору кількості та обсягу цитувань. Крім того, можна зіставити мережі національної та міжнародної співпраці між дослідниками. Описати вплив можна й за допомогою показників альтернативних метрик.

Університети здійснюють вплив на суспільство через освіту, популяризацію науки, залучення громадян до досліджень (громадянська наука — див. Розділ 13) та надання громадськості відкритого доступу до дослідницьких даних, публікацій та інших результатів наукових досліджень.

Електронні ресурси

- <https://www.ucl.ac.uk/library/research-support-open-science/bibliometrics/bibliometrics-basics>
- <https://www.altmetric.com/>
- Н-індекс <https://en.wikipedia.org/wiki/H-index>
- Імпакт-фактор https://en.wikipedia.org/wiki/Impact_factor
- визначення SNIP <https://journalinsights.elsevier.com/journals/0969-806X/snip>
- визначення SciteScore <https://journalinsights.elsevier.com/journals/0969-806X/citescore>
- Журнал Scientometrics, An International Journal for all Quantitative Aspects of the Science of Science, Communication in Science and Science Policy <https://www.springer.com/journal/11192>
- Цілі сталого розвитку <https://sdgs.un.org/goals>
- <https://www.scival.com/home>

Книга

- Hess DJ. Science Studies: An Advanced Introduction. New York: New York University Press; 1997.

Розділ 13

Громадянська наука. Як залучити громадськість до участі в дослідницьких проєктах

Анна Володко
Варшавський університет

Що таке громадянська наука?

Термін «громадянська наука» (англ. Citizen Science) можна окреслити як:

«участь непрофесійних науковців у процесі збору даних відповідно до певних наукових протоколів, а також у процесі використання та інтерпретації цих даних» (<https://ecommons.cornell.edu/items/4d942oad-3fc7-4e64-9ba9-2fa2a04bfe79>)

«наукова робота, яку проводять представники широкої громадськості, часто у співпраці або під керівництвом професійних вчених і наукових установ» (Оксфордський словник англійської мови, s.v. «citizen science, n.», вересень 2023. <<https://doi.org/10.1093/OED/6784505301>>)

Європейський Союз та організації європейських університетів і бібліотек розглядають громадянську науку як важливий аспект відкритої науки

Європейський Союз

Пункт про громадянську науку згадується у якості одного з восьми прагнень відкритої науки. У документі ЄС сказано: «Широка громадськість повинна мати можливість внести вагомий внесок до науки і визнаватися повноцінним продуцентом європейських наукових знань».

Ліга європейських дослідницьких університетів (англ. League of European Research Universities, LERU)

У документі під назвою [Open Science and its Role in Universities: A Roadmap for Cultural Change](#) (з англ. Відкрита наука та її роль в університетах: Дорожня карта для культурних змін) зазначається:

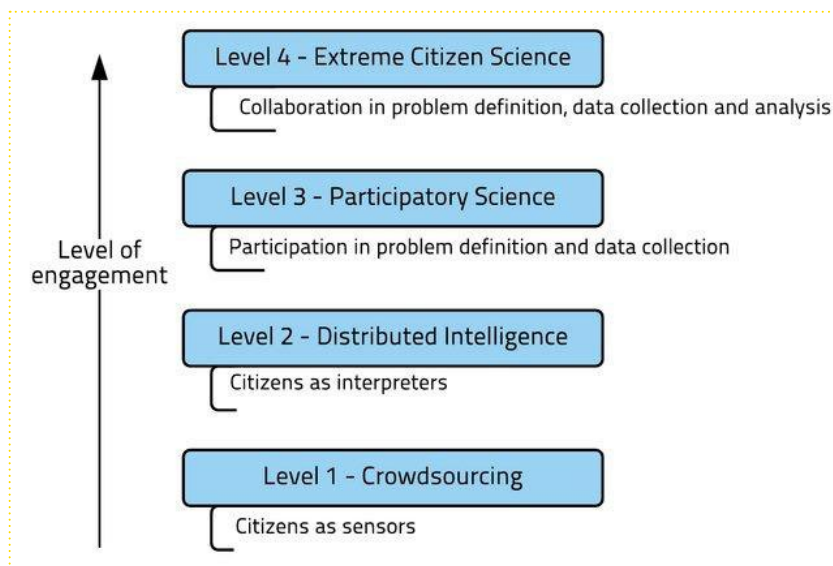
«Громадянська наука дозволяє дослідницьким проєктам використовувати великі і різноманітні масиви даних, зібрані громадянами, щоб перейняти досвід і знання громадян; вона розширює співпрацю університетів із суспільством і сприяє залученню громадян до наукової діяльності. Як університети, так і суспільство в цілому можуть одержати вигоду від розвитку громадянської науки».

Асоціація європейських дослідницьких бібліотек LIBER (фр. Ligue des Bibliothèques Européennes de Recherche) у документі під назвою [Open Science Roadmap](#) (з англ. Дорожня карта відкритої науки) виділяє громадянську науку серед семи пріоритетних напрямків, зазначаючи, що «Громадянська наука, або участь широкої громадськості в процесі проведення наукових досліджень, є важливим елементом у встановленні нових зв'язків між наукою і суспільством. Таким чином, вона відіграє суттєву роль у впровадженні принципів відкритої науки у життя, здатна сприяти поширенню інновацій, пристосованих до потреб суспільства, сприяти обопільному навчанню і підвищенню наукової культури в суспільстві в цілому».

Робоча група з питань громадянської науки LIBER (англ. LIBER Citizen Science Working Group) нещодавно приступила до публікації матеріалів під назвою [«Citizen Science for Research Libraries – A Guide](#) (з англ. Громадянська наука для дослідницьких бібліотек — посібник), висловлюючи переконання, що «Громадянська наука для дослідницьких бібліотек — це шлях до побудови нових і більш зацікавлених аудиторій, що сприяє встановленню нових зв'язків між наукою і суспільством».

Перші два розділи під назвою «Skills» (з англ. Навички) та «Infrastructures» (з англ. Інфраструктура) вже доступні до ознайомлення з ними, а ще два – «Good [open] scientific practice» (з англ. Належна [відкрита] наукова практика) та «Guidelines» (з англ. Керівні принципи) — з'являться вже незабаром.

У громадянській науці передбачені різні рівні можливого залучення учасників, які не є спеціалістами у певній сфері:

Herman Assumpção, Thaine & Popescu, I. & Jonoski, Andreja & Solomatine, Dimitri. (2017). Citizen observations contributing to flood modelling: opportunities and challenges. *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*. 1–26. 10.5194/hess-2017-456. Рис. 1: Рівні участі та залучення до проєктів громадянської науки. Адаптовано з Naklay (2013). CC BY 4.0

Приклади проєктів громадянської науки

Transcribe Bentham (з англ. Транскрибувати Бентама) <https://www.ucl.ac.uk/bentham-project/transcribe-bentham>

«Це відзначена різними нагородами спільна ініціатива, яка стартувала у 2010 році. Її мета полягає в залученні громадськості до онлайн-транскрипції оригінальних і раніше недосліджених рукописів, написаних Джеремі Бентамом, його кореспондентами та переписувачами.»

Oral Histories (з англ. Усні історії): <https://originsofdoha.wordpress.com/oral-histories/>

Даний проєкт «займається збором усних історій, пов'язаних з розвитком міста та його трансформацією з традиційного поселення в сучасне місто. Він включатиме в себе збір нових історій, а також пошук ретельно відібраних записів і стенограм, отриманих під час попередніх інтерв'ю, що проводилися Фольклорним центром країн Перської затоки, Національним музеєм Катару та Національним архівом».

<https://link.springer.com/article/10.1007/s10502-018-9293-8>

Galaxy Zoo (з англ. Галактичний зоопарк): <https://www.zooniverse.org/projects/zookeeper/galaxy-zoo>

Цей проєкт дає можливість долучитися до класифікувати зображення далеких галактик/космічних об'єктів. Після проходження базового навчання ви зможете допомогти

описувати те, що зображено на фотографіях. Проєкт складається з потужної наукової команди та команди прихильників — волонтерів (<https://www.zooniverse.org/projects/zookeeper/galaxy-zoo/about/team>)

The Carolina Herp Atlas (Герпетологічний атлас штату Кароліна): <https://www.carolinaherpatlas.org/>

Якщо ви бажаєте долучитися до цього проєкту — вам потрібно надіслати фотографію рептилії або земноводного, що були помічені на території Північної або Південної Кароліни. Даний проєкт розроблений Герпетологічною лабораторією Девідсонського коледжу та Службою інформаційних технологій Девідсонського коледжу.

Na suchu (з чes. Про посуху): <https://eu-citizen.science/project/361>
<https://nasuchu.vlastnimpudu.cz/>

Метою цього проєкту є «спільне створення бази даних для моніторингу впливу посухи на чеське сільське господарство, обмін прикладами невдалих і належних практик і, таким чином, сприяння побудові кращого майбутнього у галузі утримання води в ландшафті, підвищення врожайності полів і екологічності господарювання». Від його учасників очікується надсилання фотографій одиноких дерев, сільськогосподарських культур, що зустрічаються на полях, біосмугах і насипів або дерев, висаджених в агролісомеліоративних полях. Проєкт координується Університетом Томаша Баті, Університетом Масарика, Університетом Менделя, Науково-дослідним інститутом геодезії, топографії та картографії.

Потенційна роль бібліотеки у реалізації проєкту з громадянської науки

Наукові бібліотеки мають всі можливості для того, щоб активно сприяти розвитку громадянської науки. Це твердження стосується також інших бібліотек, як напр., національних, публічних та шкільних. [Ignat та ін.].

Серед можливих ролей бібліотек можна виділити наступні:

- Розвиток навичок для участі в проєктах громадянської науки
- Підтримка, створення (або участь у створенні) інструментарію для розробки проєктів громадянської науки у вашій установі або надання відповідних послуг іншим організаціям
- Створення зборів протоколів, форм даних та освітніх матеріалів
- Сприяння тому, щоб привести дані у відповідність до принципів FAIR (відшукуваність, доступність, сумісність та багаторазовість), а також створення зборів масивів даних.
- Надання пропозицій щодо інфраструктури
- Долучення до процесів оцінювання
- Інформування про всі нові результати та сприяння як науковій, так і науково-популярній комунікації
- Участь у процесах працевлаштування та утримання робочого персоналу, а також допомога волонтерам в участі у проєктах
- Участь у маркетингових заходах
- Сприяння формуванню позитивного ставлення до громадянської науки. [Ignat та ін.].

Окрім початково визначених функцій [...], тематичні дослідження виявили й інші завдання та види діяльності, до реалізації яких можуть долучитися бібліотеки:

- Забезпечення доступу громадян до зробленого ними внеску та результатів досліджень, в яких вони приймають участь
- Просування і формування у громадян навичок грамотності, що необхідні їм для критичного залучення до громадянської наукової діяльності
- Розбудова партнерських відносин з організаціями, що не належать до дослідницького сектору, з метою збільшення ефективності та спільного використання ресурсів
- Сприяння місцевому залученню та поширенню результатів, наприклад, шляхом перекладу на мови місцевого населення. [Ignat та ін.].

Хороша відправна точка

Якщо ви знаходитесь в пошуках платформи з проєктами громадянської науки — пропонуємо вам перейти за посиланням: <https://www.zooniverse.org/>

Приклад центру підтримки громадянської науки при університеті: Приклад центру підтримки громадянської науки при університеті: Центр знань для громадянської науки при Університеті Південної Данії, м. Оденсе, <https://www.sdu.dk/en/forskning/forskningsformidling/citizenscience/om-videncentret>

Джерела / Допоміжна література:

- Andrzejewski S., Julliard, R. (2022, June 7). Citizen Science: Producing Data With People for Innovating Research. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6642538>
- Ignat, T., Ayris, P., Labastida i Juan, I., Reilly, S., Dorch, B. F., Kaarsted, T., & Overgaard, A.K. (2018). Merry Work: Libraries and Citizen Science. Insights, 31. <https://doi.org/10.1629/uksg.431>
- eu-citizen.science — [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://eu-citizen.science/>
- European Commission: Open Science — [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/system/files/2019-12/ec_rtd_factsheet-open-science_2019.pdf
- Kaarsted, T., Blake, O., Nielsen, K.H., Alving, B., Rasmussen, L.T., Overgaard, A.K., Hansen, S.M.-B. (2023). How European Research Libraries Can Support Citizen-Enhanced Open Science. Open Information Science, vol. 7, no. 1, 2023, pp. 20220146. <https://doi.org/10.1515/opis-2022-0146>
- Robinson L.D., Cawthray, J.L., West, S.E., Bonn, A., & Ansine, J. (2018). Ten Principles of Citizen Science. In S. Hecker, M. Haklay, A. Bowser, Z. Makuch, J. Vogel, & A. Bonn. Citizen Science: Innovation in Open Science, Society and Policy. London, UCL Press. 1–23.
- <https://doi.org/10.14324/111.9781787352339>